

ВОЄННІ ТА ПОВОЄННІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ЮРИСТІВ І ЮРИСТОК: СТУДЕНТСЬКИЙ ПОГЛЯД

ЗБІРКА ЕСЕ

Київ, 2024

Упорядник та науковий редактор:

Поєдинок Ольга Романівна – кандидатка юридичних наук, адвокатка, доцентка кафедри міжнародного права Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Консультанти з МПТ:

Яковлев Андрій Вікторович – адвокат, керуючий партнер АО «Амбrella», експерт ГО «Регіональний центр прав людини», експерт Української Гельсінської спілки з прав людини.

Помазановська Альона Ігорівна – адвокатка, медіаторка, керуюча партнерка АО «ALTER EGO», експертка Української Гельсінської спілки з прав людини.

Воєнні та повоєнні виклики для українських юристів: студентський погляд. Збірка есе : збірка/авт. кол.; упоряд.: О. Р. Поєдинок – Київ, 2024. – 60 с.

Збірка студентських есе за результатами конкурсу, проведеного в межах Зимової школи з міжнародного гуманітарного права для студентів-правників «Юридична професія під час та після війни», яка відбувалася онлайн з 29 січня по 12 лютого 2024 року.

До збірки в авторській редакції включені роботи переможців/переможниць конкурсу есе, а також тексти, відзначені журі в межах визначених тем.

Публікація призначена для студентства, професорсько-викладацького складу закладів вищої освіти, тих, хто досліджує право та/або практикує у сфері юриспруденції, а також усіх, хто цікавиться думкою майбутніх правників і правниць про стан і перспективи розвитку юридичної професії в Україні під час війни та після неї.

Ця публікація стала можливою завдяки щедрій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) у межах Програми «Права людини в дії», яка виконується УГСПЛ. Погляди та інтерпретації, представлені в цій публікації, не обов'язково відображають погляди USAID або Уряду США.

Більше про USAID за тел. Відділу зв'язків із громадськістю Місії USAID в Україні (+38 044) 521-57-53, на вебсайті: <http://www.usaid.gov/ukraine>, або ФБ сторінці: <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

Зміст

Передмова.....	4
----------------	---

I. Есе переможців Конкурсу.....7

1.1. Есе В. Кривного на тему: «Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?» (I місце)	8
1.2. Есе О. Скубака на тему: «Чи можна перемогти у війні, не обмежуючи права людини?» (II місце)	12
1.3. Есе В. Желніна на тему: «Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?» (III місце)	15

II. Есе, відзначені журі в межах деяких тем 21

2.1. Тема: «Портрет юриста/юристки в повоєнній Україні: виклики, професійні компетентності та особисті якості».....	22
2.1.1. Есе М. Адомської.....	22
2.2. Тема: «Чи можна перемогти у війні, не обмежуючи права людини?»	25
2.2.1. Есе К. Артеменко.....	25
2.2.2. Есе А. Кузьменко.....	29
2.2.3. Есе Б. Чайки	32
2.3. Тема: «Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?».....	36
2.3.1. Есе Н. Лисичиної.....	36
2.3.2. Есе Г. Михайлика.....	41
2.4. Тема: «Правова допомога ворогу України: юридичні та етичні кордони»	45
2.4.1. Есе А. Шевчук.....	45
2.5. Тема: «Доброчесність у юридичній професії: усвідомлена потреба чи карго-культ?».....	50
2.5.1. Есе В. Біленкової.....	50
2.6. Тема: «Чи на часі концепція правосуддя перехідного періоду в розпал війни?»	53
2.6.1. Есе Д. Анохіної.....	53
2.6.2. Есе Є. Ємець.....	57

Передмова

Вища юридична освіта в Україні зараз переживає непростий період, зумовлений не лише очевидним: різким переходом від карантинних обмежень через пандемію COVID-19 до ще більш масштабних викликів у зв'язку з повномасштабним російським військовим вторгненням 24 лютого 2022 року, у результаті чого непоодинокими є ситуації, коли молода людина, вступивши на перший курс у 2020 році, 2024 року отримує диплом бакалавра, ніколи чи майже ніколи не побувавши в університетській аудиторії.

Є й інші чинники, які не полегшують ані студентське, ані викладацьке життя, і достатньо велику кількість з-поміж них можна об'єднати в групу під назвою «реформа юридичної освіти». Ця історія тягнеться відтоді, як деякі теперішні викладачі та викладачки самі були на студентській лаві, і попри виклики непростої реальності протягом відповідного відтинку часу. Не вдаючись до довгих роздумів на тему доцільності проведення в розпал війни «експерименту» зі складання єдиного державного кваліфікаційного іспиту (ЄДКІ) чи чергової спроби ліквідувати спеціальність «Міжнародне право», зазначимо, що за сучасних обставин ця «реформа» веде не стільки до якісних позитивних зрушень, скільки до посилення знервованості та розгубленості, рівень яких в Україні й без того надмірний у будь-якій сфері, й освіта не є винятком.

«Розгубленість» можна назвати лейтмотивом сьогодення, коли не можеш планувати ані особисте чи сімейне, ані професійне життя. Це те, про що студентство говорить прямо, це те, що відчувають викладачі та викладачки «між рядків», спілкуючись зі студентами та студентками. Труднощі з вибором спеціалізації чи навіть дисципліни з переліку вибіркових, відсутність бачення бажаної кар'єрної траєкторії чи хоча б сфери майбутньої професійної діяльності, відкладання питання щодо продовження навчання в магістратурі чи аспірантурі на останній момент – ось далеко не повний перелік проблем, які спостерігають і допомагають вирішувати ті, хто працюють зі студентством.

Утім, усі ці труднощі є дрібницями як порівняти з найбільшим викликом саме для юридичної освіти в Україні сьогодні – зневірою в праві. У праві, яке не змогло зупинити російську агресію. У праві, яке дозволяє тим, хто працює на ворога, безкарно ходити вулицями українських міст і продовжувати свою шкідливу діяльність. У праві, яке є справедливим лише в книжках, а в житті є далеким від цього ідеалу.

На щастя, не все ще втрачено. Зневіра в праві не є остаточною ані в студентства, ані (що не менш важливо), у юристів і юристок, які працюють зараз, долаючи виклики війни, і з оптимізмом дивляться на свої кар’єрні перспективи в повоєнний період.

Усвідомивши це, організатори вирішили створити онлайн-майданчик, на якому можна об’єднати «дорослих» правників і правниць із майбутніми колегами та надати їм можливість поспілкуватися про те, з якими проблемами доводиться стикатися юристам і юристкам сьогодні, та разом подумати над тим, що з’явиться в них на порядку денному після завершення збройного конфлікту. Таким майданчиком стала Зимова школа з міжнародного гуманітарного права для студентів-правників «Юридична професія під час та після війни». Протягом 29 січня – 12 лютого 2024 року відбулося 6 онлайн-зустрічей, кожна з яких була присвячена окремій юридичній темі, що є злободенною сьогодні та не втратить актуальності й після завершення бойових дій.

Після завершення циклу онлайн-зустрічей учасникам і учасницям Зимової школи було запропоновано написати «випускню роботу» – есе, яке автоматично надходило для участі в конкурсі. Теми, запропоновані студентству для творчого осмислення, перегукувалися з проблематикою, яка висвітлювалася під час згаданих вище онлайн-зустрічей:

- Портрет юриста/юристки в повоєнній Україні: виклики, професійні компетентності та особисті якості.
- Чи можна перемогти у війні, не обмежуючи права людини?
- Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?
- Правова допомога ворогу України: юридичні та етичні кордони.
- Добročесність у юридичній професії: усвідомлена потреба чи карго-культ?
- Чи на часі концепція правосуддя перехідного періоду в розпал війни?

За результатами оцінювання есе журі конкурсу визначило трьох переможців. Крім того, серед робіт, автори/авторки яких не увійшли до визначеної трійки переможців, у межах кожної з тем журі за кількістю балів визначило тексти, автори/авторки яких отримали відзнаки журі.

Урочиста церемонія закриття Зимової школи та нагородження за результатами Конкурсу есе відбулася офлайн у Києві 13 квітня 2024 року, а в цій публікації ми пропонуємо всім охочим прочитати тексти переможців Конкурсу, а також роботи, відзначені журі в межах окремих тем. Есе наводяться в авторській редакції.

Бажаємо цікавого читання та сподіваємося, що тексти, які увійшли до цієї збірки, надихнуть вас на власні роздуми та сприятимуть зародженню оригінальних ідей.

Ольга Поєдинок

I. ЕСЕ ПЕРЕМОЖЦІВ КОНКУРСУ

1.1. Есе В. Кривного на тему: «Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?» (I місце)

*Владислав КРИВНИЙ,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?

З питанням «неефективності» міжнародного права я вперше стикнувся, коли був студентом 3 курсу. Тоді, восени 2021 року, першою лекцією в моєму семестрі стало міжнародне публічне право. Цікаві, прості (на перший погляд) і широкі теми. Питання, які хотілося розглядати й обговорювати. Ми переглядали велику кількість матеріалів – від міжнародних договорів та профільних підручників до освітніх відеороликів на платформі YouTube. Наша група дійсно захопилася цим предметом, а кількість піднятих рук була такою, що був ризик взагалі не відповісти ані разу за практичне заняття.

Але був один студент, який ніколи не відповідав на цих заняттях. Я помітив це лише згодом. Сергій (так його звали) був надзвичайно обдарованою людиною, яка завжди могла скласти серйозну конкуренцію, а іноді навіть опонувати моїм аргументам під час семінарських занять. А тут: ані слова з вуст.

Семестр поступово добігав кінця, у циклі практичних занять наставав кульмінаційний момент і викладачка вимушена була хоча б щось витягувати з тих, хто «систематично грав у мовчанку». «Викладацька вудочка» звичайно ж не оминула й Сергія. Він майже одразу чесно зізнався: «Олено Михайлівно, не можу я вивчити це міжнародне право, не вірю я в нього». Вона поставилася до цього з розумінням, допомогла йому вийти на іспит, який він склав на достатню оцінку й на цьому історія мала б завершитися...

Пізніше, в особистій розмові, він пояснював мені, що оскільки сам народився і жив у Донецьку до подій 2014 року, то для нього тема ефективності міжнародного права постала досить гостро ще до вступу до університету.

«У дванадцятирічному віці я мав покинути своє минуле життя, повністю. Воно стало зовсім інакшим. Міжнародне право й міжнародна спільнота не повернули мені моєї домівки, не підтримали мене, коли я цього потребував. Чому я маю зараз його вивчати?..».

Буду відвертим, я не зрозумів його тоді. Хто ж міг знати, що це зміниться зовсім незабаром...

24 лютого 2022 року. 5-та година ранку. У гуртожитку всі прокинулися і почали метушитися. Почалася війна. Гортаючи нескінченну кількість телеграм-чатів, намагаючись зрозуміти, що саме відбувається, я натикаюся на запитання одного зі студентів у чаті мого факультету: «Підкажіть хтось, а пара з міжнародного публічного права сьогодні буде?». Відповідь – геніальна: «Можеш не йти, воно не працює». Тоді я не надав цьому взагалі жодного значення, але зараз дивлюся на це повідомлення зовсім інакше.

Ситуація в країні склалася непросто. За два роки війни ми мали й маємо втрати й здобутки, ми бачили й відчували нестерпні страждання, пропускали через себе невідомі нам болі, падали, а водночас і раділи маленьким і великим здобуткам та усвідомлювали, наскільки мало треба для щастя. Моя домівка, селище, в якому я народився і жив до того, як вступив до університету, зараз також перебуває в окупації. Тепер ловлю себе на думці, що я все-таки розумію, про що говорив Сергій, тепер уже розумію...

Але це десь глибоко в мені й у таких, як я. Це емоції, які роблять нас суб'єктивними. І, своєю чергою, іноді цей наш суб'єктивізм зовсім не має меж. Я, певно, міг би сказати про те, що міжнародне право ніяк не допомогло мені захистити мою домівку, але, на моє особисте глибоке переконання, будь-який аналіз має бути об'єктивним та обґрунтованим. Тому саме крізь таку призму й спробуємо поглянути на питання, поставлене перед нами.

Сама собою «неефективність», відповідно до тлумачення, наданого нам словником української мови, це неможливість приведення, або неприведення до потрібних чи бажаних результатів.

А який же результат нам потрібен? Перемогти у війні? Захистити людей? Повернути своє?..

Спробую пояснити просто. Уявіть, що Ви маєте квітку й бажаєте, щоб вона проростала. Який інструмент Ви будете використовувати задля досягнення бажаного результату? Звичайно, цілком імовірно, що Ви застосуєте одразу декілька, але ми візьмемо за приклад найпростіший – воду. Неодмінно, маючи бажання, щоб Ваша квітка росла й радувала Ваше око, Ви будете поливати її. У цьому разі вода є «ефективним» механізмом.

Уявляємо далі: в усьому світі зникло світло. Немає ані сонця, ані штучного освітлення, нічого, що могло б слугувати його джерелом. Чи зможе в таких умовах вирости ця квітка? Чи зможе вона розкритися? Чи зможете Ви дивитися на неї й отримувати естетичне задоволення? Звичайно, що ні. Але ж у Вас є вода – ефективний інструмент, тобто такий, який має привести Вас до бажаного результату і все таке... Правда в тому, що ефективність залежить від умов.

По-перше, це питання того, яка кількість таких ефективних механізмів нам необхідна для досягнення бажаного результату. У випадку з квіткою це вода, земля, світло тощо.

По-друге, а чи відомі нам усі інструменти, які є необхідними для досягнення бажаного результату? Чи всі такі механізми є реальними і є можливість їх застосування на практиці? Уявіть, наприклад, що ми бажємо, щоб на завтра на кордоні рф з Україною з'явилася непробивна величезна стіна, і ми назавжди забули про існування нашого сусіда. Особисто мені невідомий механізм (або навіть їх сукупність), який зміг би забезпечити досягнення бажаного результату. Як висновок, без існування механізму (так само як без нашої обізнаності про його існування) неможливо досягти бажаних результатів. Для цього необхідно мати чіткий алгоритм, покрокову інструкцію.

Проаналізувавши будь-яку війну, що відбувалася у світі в той чи інший історичний період, можна чітко заявити про одне – ніхто й ніколи не мав універсального інструменту, який міг би одночасно завершити її. Водночас це не означає, що людство не намагалося винайти таку «формулу». Варто згадати, що саме у формі міжнародного діалогу за результатами світових воєн людство намагалося знайти платформу, яка зможе допомогти підтримувати й зберігати мир в усьому світі. За результатами Першої світової війни такою платформою стала Ліга Націй, за результатами Другої – ООН. І хоча абсолютна більшість згідна з тим, що Ліга Націй була неефективною, не можна однозначно стверджувати про неефективність міжнародного права загалом.

Формулювання питання про те, що війна може бути доказом неефективності міжнародного права, це те саме, що сказати, що вчинення крадіжки є доказом неефективності кримінального права, або що невиконання зобов'язання – доказ неефективності цивільного. Виконуючи свою превентивну функцію, право не може позбавити нас усіх навіжених, проте, може захистити від них. Війна, а особливо російсько-українська, є доказом безглуздості існування авторитарних та тоталітарних режимів у 21 сторіччі, але ніяк не неефективності міжнародного права.

Пропоную поглянути на ті факти, які ми маємо сьогодні в умовах боротьби України за збереження своєї суверенності. Що нам необхідно для того, щоб досягти бажаних результатів? Чи відіграє міжнародне право свою роль у цілях, що стоять перед українським суспільством?

1. Залучення ресурсів для захисту власної території. Ні для кого не секрет, що ведення війни є надзвичайно ресурсозатратним. Лише завдяки міжнародно-правовим інституціям, у межах міжнародного діалогу, ми змогли заручитися підтримкою багатьох країн і знайти союзників там, куди ще не ступала нога українських дипломатів.
2. Збереження української державності. Наступ на наш суверенітет безсумнівно є протиправним із погляду міжнародного права. Але завдяки героїзму наших людей, а також підтримці міжнародної спільноти, ми впродовж двох років страшного натиску російських військ ще досі залишаємося потужною державою. Звичайно, без міжнародної підтримки цілком прогнозовано ми не могли б досягти такого результату. Будь-які форми підтримки міжнародної спільноти наших дій: від осуду дій держави-агресора пересічним європейцем до цілих пакетів санкцій – усе це допомагає нам не лише залишатися «на плаву», але й зберігати державність та міжнародну правосуб'єктність.
3. Захист життя наших людей. І тут міжнародне право також відіграло свою роль. Саме завдяки нормам міжнародного права українці, що постраждали від війни, можуть отримати статус біженця і підтримку в багатьох країнах світу. З іншого боку, закони й звичаї ведення війни дають можливість нашим воїнам, що потрапляють у полон, користуватися правами військовополонених. Звичайно, нам відомі прецеденти, коли російські військові грубо порушували ці норми й розстрілювали наших громадян, проте відсутність таких механізмів взагалі значно б погіршила сьогоднішній стан справ.

Як бачимо, шляхів, за допомогою яких міжнародне право забезпечує збереження миру й бореться з війною, є надзвичайно багато, і перелічити їх всіх на декількох сторінках неможливо. Проте, головним є те, що такий вплив є реально відчутним.

На завершення хотілося б згадати цитату видатного політичного діяча, прем'єр-міністра Великобританії Вінстона Черчилля, який казав: «Демократія – найгірша форма правління, за винятком усіх інших». Цей вислів можна застосувати й характеризуючи міжнародне право як інструмент боротьби з війною. «Сьогодні» ще не змогло подарувати нам більш вдалого інструменту, проте завдяки тому, що ми маємо станом на зараз, міжнародне право є, безперечно, ефективним механізмом у боротьбі з війною як явищем.

1.2. Есе О. Скубака на тему: «Чи можна перемогти у війні, не обмежуючи права людини?» (II місце)

Олександр СКУБАК,
*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Чи можна перемогти у війні, не обмежуючи права людини?

Права людини, попри свою, безсумнівно, велику значущість, мають властивість бути обмеженими. І мова не тільки й не стільки про воєнний/надзвичайний стан. Згадаймо часи мирного і порівняно безтурботного життя: без пандемії, без війни. Хіба не обмежувалися свобода вираження поглядів, свобода отримання інформації й свобода переміщення в цілях національної безпеки й оборони?

Ще з теорії права, а також із практики міжнародних та вітчизняних судів ми знаємо, що обмежити права можна тільки за збігу певних умов і обставин: у цьому й різниця між обмеженням прав і їх порушенням. Пам'ятаємо, *inter alia*, про законність, легітимну мету, пропорційність тощо. У будь-якому разі, складно не погодитися, що відвернення військової агресії – цілком вагома підстава. Питання, що мені треба висвітлити в цьому есе – чи можна перемогти у війні, не вдаючись до обмежень прав людини.

Відповідь на це запитання я спробую не написати – намалювати. У цьому допоможе мені моя широка уява та декілька мисленневих прийомів: уявимо нашу країну під час війни (в умовах дії воєнного стану) без обмеження прав людини. Нонсенс, звичайно, але ж фантазія наша безмежна...

Що ж, чоловіки призовного віку вільно виїжджають за кордон, про комендантські години ми й не чули, а контролю на блокпостах ніколи й не було. Щаслива картина, що ж тут казати... Хіба ж знайдеться українець, який не зрадів би цьому?

А тепер перемикаємо рубильник фантазії в напрямку наслідків і домалюємо картину темнішими фарбами. Чоловіки, що, побоюючись мобілізації, масово виїхали з країни, працюють на «польського пана» – людей на фронт не вистачає, у тилу робочої сили немає. Вулицями тепер цілодобово гуляє щаслива молодь – колаборанти та диверсанти бігають нашими містами не менш весело і жваво. Громадяни переміщуються між населеними пунктами вільно, комфортно й без жодного контролю (ДРГ і нелегальна зброя також). Що ж сказати, ідеальні обставини для перемоги... Ворога над нами.

Від художньо-письменницьких епітетів перейду на мову юридичну. Позиція моя чітка й однозначна – без обмеження прав людини перемоги у війні неможливо. Наведені вище приклади просто й зрозуміло відображають суть і значення тих обмежень, що несе в собі війна і, як наслідок, воєнний стан. Надалі в тексті я звернуся до більш формального-правового обґрунтування своєї позиції.

Усіх нас, як порядних громадян, об'єднує спільний інтерес до чогось. Ми усі зацікавлені в тому, щоб жити в нашій власній державі, мати стабільну національну валюту, не піддаватися терористичним атакам тощо. Мовою права назвемо це суспільним інтересом. Водночас ми маємо наш приватний інтерес: робити все, що нам хочеться; не йти воювати, а сидіти вдома перед телевизором; вільно користуватися нашим майном тощо.

Парадокс і проблема в тому, що для досягнення цілей суспільного інтересу, як правило, певною мірою необхідно пожертвувати інтересом приватним. Неможливо забезпечити оборону держави, не обмеживши право чоловіків на виїзд із держави, право вільного переміщення територією України тощо. Неможливо підтримувати стабільність національної валюти, не обмеживши деякі види операцій із нею. Неможливо вести бойові дії, не руйнуючи й не конфісковуючи майно.

Наочний приклад цього знайдемо в міжнародному гуманітарному праві. Згадаймо трискладовий тест щодо ознак вчинення міжнародного злочину, про який згадував спікер Андрій Яковлев під час п'ятої лекції пройденого нами курсу. По суті, це є тест на обмеження прав цивільної особи під час ведення бойових дій: право на життя або право власності може бути обмежене, якщо цього вимагає військова необхідність і це є пропорційним до цієї необхідності.

І тести ці (на законність, необхідність, пропорційність тощо), як у міжнародному гуманітарному праві, так і в інших правових галузях, якраз і відмежовують обмеження прав людини від їх порушення: для другого жодних

тестів не потрібно. Права людини можна обмежити за певних умов, однак їх не можна порушити за жодних обставин.

Від юридичної теорії й практики перейду до прикладів історичних. Одразу згадуються мені США в Другій світовій війні. Чи були обмеження прав людини в «колісці світової демократії» під час WWII? Ще б пак! Були і ліміти на продаж товарів, були і талони на їжу, був і суворий ціновий контроль.

Головна союзниця США, Велика Британія, відома жорсткими заходами щодо світломаскування під час німецьких авіаударів, обмеженнями пасажирських перевезень, продовольчими обмеженнями...

У висновку свого есе я хочу наголосити вкотре, що воєнні правові обмеження – це норма, а виграти протистояння без них ще не вдавалося нікому. Це наша сувора реальність, а утопічні картини війни без правових обмежень – не більш, ніж маніпуляції популістів. Пам'ятаймо про це, коли наступного раз побачимо черговий hate speech «експертів» про повну неприпустимість обмеження наших прав під час війни.

Однак, на додачу до того, пам'ятаймо й те, що обмеження прав людини не можуть набувати форми їх порушення. Обмеження прав людини – це те, що допомагає нам воювати, порушення прав людини – це те, проти чого ми воюємо.

1.3. Есе В. Желніна на тему: «Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?» (ІІІ місце)

*Валерій ЖЕЛНІН,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?

*«Так званий «мир» – це пауза між війнами»
Лу Сінь, китайський письменник, публіцист,
основоположник сучасної китайської літератури*

Це есе не даремно починається із саме такої цитати китайського письменника, оскільки з певного погляду з нею важко не погодитись – подібне озвучував Фердинанд Фош, маршал Франції, коли 11 листопада 1918 у своєму залізничному вагоні він підписав Комп'єнське перемир'я, що завершило Першу світову війну, та зазначив: «Це не мир. Це перемир'я на 20 років». І якраз через приблизно 20 років нацистська Німеччина почала вторгнення до Польщі, розпочавши Другу світову війну. Водночас як Перша, так і Друга світові війни характерні тим, що на основі їхніх результатів світова спільнота робила спроби створити фундамент міжнародного права, а також створити глобальну міжнародну організацію для підтримання миру (спочатку це була Ліга Націй, яка пізніше «переродилась» в Організацію Об'єднаних Націй). То чи дійсно мир є тимчасовим, або ж інструменти сучасного міжнародного права мають шанс перервати це «довічне коло»? Наскільки ефективно міжнародне право може захисти мир у світі?

Війна не обов'язково є лише показником неефективності міжнародного права. Навряд чи початок збройного конфлікту означатиме «ануляцію» всіх (або хоча б більшості) міжнародних договорів. Часто факт того, що країна розпочала збройну агресію, означає що певні інструменти або норми міжнародного публічного права виявились застарілими або потребують перегляду.

Звернемось до історичного досвіду: у чому була проблема Ліги Націй, яка не вирішила більшості конфліктів у світі та допустила початок Другої світової війни; у чому проблема статуту ООН та чому наразі і він потребує модернізації?

По-перше, основною проблемою як пакту Ліги Націй, так і Статуту ООН є розпливчатість норм. Звернемось до статті 8 пакту Ліги Націй (the Covenant of the League of Nations) – «Члени Ліги визнають, що підтримання миру вимагає скорочення національних озброєнь до найнижчого рівня, сумісного з національною безпекою, і забезпечення спільними діями виконання міжнародних зобов'язань» [1]. Займатися питанням скорочення озброєнь мала Рада Ліги. Якщо теоретично ця норма виглядає супер (усі країни мали б одразу разом скоротити кількісно власні збройні сили, озброєння, а тоді ніхто б і не напав одне на одного), то практично досягнення цієї мети виявилось абсолютно недосяжним. Чому? Бо не варто забувати, що міжнародне право, на відміну від національного, ґрунтується насамперед на домовленостях між його суб'єктами (у більшості випадків – державами), які, своєю чергою, керуються власними інтересами та вигодою для свого народу.

Реальний приклад вищевказаних слів: 7 липня 2017 року в ООН був прийнятий Договір про заборону ядерної зброї (Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW) [2]. Країнами «ядерного клубу» є: США, рф, Велика Британія, Китай, Франція, Індія, Пакистан, КНДР та Ізраїль. Скільки з них підписали договір TPNW? Правильно, нуль.

По-друге, у Пакті Ліги Націй не було прямої заборони війни як такої. Стаття 12 Пакту Ліги Націй казала лише про те, що «Члени Ліги погоджуються, що якщо між ними виникне будь-яка суперечка... вони передають справу або на арбітражний або судовий розгляд, або на розгляд Ради, і вони погоджуються в жодному разі не вдаватися до війни...». Ця норма стосувалася лише країн, що були членами Ліги Націй. Пункти 4 та 6 статті 2 Статуту ООН виправили цю помилку – вони зафіксували, що всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування, а також, що організація забезпечує, щоб держави, які не є її членами, діяли відповідно до принципів, які зазначені у статті 2 Статуту ООН [3]. Водночас проблема того, що ООН наразі також не може вирішити конфлікти є стаття 51 Статуту, окрім необхідності реформи інституту Ради Безпеки ООН. А причина є такою самою, про яку йшлося попередньо – розпливчатість норм.

Кожна держава вважає, що тільки вона для себе правоможна визначати ступінь загрози своїй безпеці, час здійснення права на самооборону, а та-

кож види засобів для самооборони. Водночас, на думку більшості держав, з метою самооборони могли використовуватися практично всі заходи, що перебувають у розпорядженні держави, включно з війною, застосуванням репресалій, як не зв'язаних, так і пов'язаних із застосуванням збройних сил, політичним тиском, економічним тиском тощо. Тобто право на самооборону інтерпретувалася державами абсолютно довільно й широко, і досі низка держав вважають, що будь-яких міжнародно-правових обмежень не існує [4, с. 95]. Цим часто зловживала рф, коли «виправдовувала» агресії проти Грузії (2008 рік) або України (з 2014 до нашого часу).

Звичайно, що ефективність міжнародного права залежить від волі держав його дотримуватися. У цьому і є основна унікальність міжнародного права, де «законодавцями» є окремі держави та інші суб'єкти міжнародного права. На мою думку, ситуація після Холодної війни змінилася з біполярної системи світу (СРСР та США) на однополярну (вплив США на ситуацію в світі). Так, не варто недооцінювати вплив Китаю, рф чи Європейського Союзу як об'єднання спільних країн – однак, водночас Китай веде «свою власну економічну гру», яка здебільшого налаштована або проти Сполучених Штатів, або на вплив на рф чи країни Азії. рф, своєю чергою, веде політику відновлення «імперських амбіцій» російської імперії, а ЄС є більше політико-економічним блоком, аніж військовим. США маючи як сильну економіку та армію, так і важелі впливу в міжнародній політиці – веде «більш грандіозну» гру.

Я вважаю, що головним реформатором сучасного міжнародного права, ООН як інституції – має бути і буде США. Однак Сполучені Штати, аналізуючи останні 50 років міжнародної політики – припускаються помилок у зовнішній політиці, що, своєю чергою, впливає на ситуацію у світі й на міжнародне право.

Варто згадати про те, як адміністрація Клінтона не спромоглася завдати превентивних ударів, щоб зупинити Північну Корею від виробництва ядерної зброї, якщо вона не дозволить проводити безперервні перевірки, необхідні для того, щоб запевнити зовнішній світ у тому, що вона не переступила відповідні лінії в межах Договору про нерозповсюдження ядерної зброї; а досвід війни в Іраку 2003 року показав, що міжнародної підтримки норми «превентивного» втручання не існує і сама агресія проти Іраку відбулася без санкції РБ ООН [5, с.80–84]. Подібні помилки Сполучених Штатів також сприяють «погіршенню авторитету» норм міжнародного права, а також провокують рф та Китай, зокрема, на агресивні міжнародно-політичні та військові дії, які також іноді не отримують гідної «відповіді» від, напри-

клад, країн-членів НАТО (агресія РФ проти її сусідів (Грузії, України) або ж претензії материкового Китаю на острів Тайвань).

Проблемою міжнародного гуманітарного права, а також міжнародного кримінального права, яка пов'язана з питанням «а чи дійсно війна є доказом неефективності міжнародного права» є питання притягнення до відповідальності осіб, що порушили МПП. Так, це питання врегульовано положеннями Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, а саме п. 3 ст. 80, ч. 1 ст. 86, ст. 91 тощо (ці статті стосуються як притягнення держави до відповідальності за невиконання норм МПП, так і щодо обов'язку притягнути осіб, винних у порушеннях МПП, до відповідальності). Також Кримінальний кодекс України містить важливу норму, а саме статтю 438, яка регламентує санкцію за порушення законів та звичаїв війни. У разі небажання або неможливості притягнути осіб до відповідальності на національному рівні в міжнародному праві існує система міжнародної кримінальної відповідальності, яка дозволяє притягати осіб, винних у скоєнні злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, до міжнародної кримінальної відповідальності [6]. Однак, із цією системою є певна проблема.

Хоча положення Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій ратифіковані майже всіма країнами, то з Римським статутом Міжнародного кримінального суду ситуація є інакшою. Його ратифікували лише трохи більше ніж 120 країн, а такі країни як США, РФ, Ізраїль, відкликали свої підписи під статутом. Україна підписала Римський статут у 2000 році, але досі не ратифікувала його [7] – Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права №2689 від 27.12.2019, яким Римський статут був би ратифікований, був направлений на підпис Президенту України ще 07.06.2021, але підпису на момент лютого 2024 року немає. І фактично на всі правопорушення у сфері МПП на території тих країн, що не ратифікували Римський статут, або їхніми громадянами – юрисдикція Міжнародного кримінального суду (МКС) не поширюється, що робить цей інструмент недосконалим у разі виникнення збройних конфліктів за участю таких держав.

Сполучені Штати навіть пішли радикальнішим шляхом – вони зауважили, що діяльність МКС загрожує суверенітету США, а через місяць після офіційного заснування Міжнародного кримінального суду (МКС) 1 липня 2002 року Президент США Джордж Буш підписав Закон про захист американських військовослужбовців (ASPA; цей Закон дозволив застосування вій-

ської сили для визволення будь-якого американського громадянина, або громадян країн союзників США, затриманих на території будь-якої держави), який обмежує державну підтримку та допомогу МКС із боку США [8].

Науковиця Сара Гудман у своїй статті наголошує на тому, що станом на 2020 рік із тисяч потенційних справ, які міг би розслідувати Міжнародний кримінальний суд (МКС), лише 44 особам було висунуто обвинувачення, а зараз на розгляді МКС перебуває 45 справ. Крім того, лише 14 з 45 справ завершилися судовим розглядом, і лише дев'ять осіб були засуджені [9]. У випадку російсько-української війни, яка розпочалася ще у 2014 році, а стала повномасштабною 24 лютого 2022 року – МКС поки що лише видав ордери на арешт володимира путіна та Марії Львової-Белової через незаконне й насильницьке вивезення з України дітей, як ознаку геноциду.

З огляду на особливості юрисдикції Міжнародного кримінального суду, ефективність самої інстанції, а також інші попередні аргументи – кожен може дати собі дати відповідь на запитання «чи дійсно війна демонструє нам неефективність інституцій міжнародного права?». Водночас маючи певні недоліки, Міжнародний кримінальний суд все-таки має позитивний досвід притягнення осіб до відповідальності: наприклад, справа «Прокурор проти Боско Нтаганда», де також йшла мова про порушення норм МГП.

З одного боку, міжнародною спільнотою в 20–21 столітті були вироблені механізми, підписані міжнародні договори, які допомогли запобігти великим конфліктам, обмежившись лише локальними збройними конфліктами (наприклад, операції США на Близькому Сході) – що вже є доволі позитивним результатом. Міжнародні суди, як-от Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, є прикладом притягнення осіб до відповідальності за порушення МГП. Але з іншого боку 2022 рік, який розпочався з повномасштабного наступу росії проти України показав і інший бік міжнародного права – норми МГП можуть легко нівелюватися противником (застосування заборонених видів зброї), ООН втрачає поступово свою ефективність як міжнародна організація з підтримання миру, а постійний член Ради Безпеки ООН веде агресивну повномасштабну війну, обходячи міжнародні санкції.

На мою думку, правильною відповіддю на запитання «Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?» будуть такі слова: суб'єктам міжнародного права варто не констатувати факт щодо неефективності міжнародного права, зокрема МГП, а потрібно проаналізувати, які інструменти, норми та положення виявились неефективними або застаріли через динамічність подій у світі – і постаратися об'єднати зусилля, аби це змінили. Якщо міжнародне право не почне трансформуватись і реформуватись –

наслідки можуть стати фатальними, норми міжнародного права крок за кроком почнуть потроху нівелюватись усіма, а це своєю чергою може відкрити «короткий шлях» до нового глобального військового конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. The Covenant of the League of Nations | The United Nations Office at Geneva. The United Nations Office at Geneva. URL: <https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant> (дата звернення: 13.02.2024).
2. Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-9&chapter=26&clang=en (дата звернення: 13.02.2024).
3. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: [https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter Ukrainian.pdf](https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter%20Ukrainian.pdf) (дата звернення: 13.02.2024).
4. Бондарчук Н., Чупира О. Актуальні питання забезпечення міжнародної безпеки в рамках реалізації права держави на самооборону. Молодий вчений. 2021. № 4 (92). С. 93–97. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-20> (дата звернення: 13.02.2024).
5. Haass R. A World in Disarray: American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order. New York : Penguin Publishing Group, 2018. 368 p.
6. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста – Українська Гельсінська спілка з прав людини. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/mizhnarodne-humanitarne-pravo-posibnyk-dlya-yurysta-2/> (дата звернення: 15.02.2024).
7. Римський статут: які країни підписали і ратифікували документ. Слово і Діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/09/06/infografika/polityka/rymskyj-statut-yaki-krayiny-pidpysaly-ratyfikuvaly-dokument> (дата звернення: 15.02.2024).
8. U.S. Policy Regarding the International Criminal Court (ICC). Every CRS Report. URL: https://www.everycrsreport.com/reports/RL31495.html#_Toc234628124 (дата звернення: 15.02.2024).
9. Goodman S. The Effectiveness of the International Criminal Court: Challenges and Pathways for Prosecuting Human Rights Violations. SSRN Electronic Journal. 2020. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4228603> (дата звернення: 15.02.2024).

II. ЕСЕ, ВІДЗНАЧЕНІ ЖУРІ В МЕЖАХ ДЕЯКИХ ТЕМ

2.1. Тема: «Портрет юриста/юристки в повоєнній Україні: виклики, професійні компетентності та особисті якості»

2.1.1. Есе М. Адомської

*Мар'яна АДОМСЬКА,
Маріупольський державний університет*

Портрет юриста/юристки в повоєнній Україні: виклики, професійні компетентності та особисті якості

Воєнний стан в Україні змусив багатьох українців, зокрема працівників юридичної сфери, пристосовуватися до нових реалій сьогодення: зміна місця проживання, вирішення складних життєвих ситуацій, зокрема в правничій сфері, пошук роботи, або навіть зміна професії в цілому. Війна відкрила для юристів нові професійні виклики та пошук відповідей на такі запитання, які раніше або взагалі не з'являлися, або виникали дуже рідко, що спонукає юристів розширювати свої правничі компетентності та вивчати нові законодавчі акти.

Але треба пам'ятати, що війна не буде тривати вічно, тому далекоглядні фахівці вже мають задумуватися над тим, а яким буде майбутнє життя в післявоєнній Україні? Які навички та професійні якості повинен мати юрист у майбутньому? Що очікує юриста в професійній діяльності в повоєнний період і які нові виклики очікують юридичну сферу?

Професія юриста була популярною у всі часи, особливо вона актуальна в період надзвичайних обставин, у яких може опинитися людство, адже тільки досконале знання закону та правильне його тлумачення й застосування допомагає суспільству в стресових ситуаціях не допустити порушення своїх прав та свобод та захистити їх у разі такого порушення. Тому головне

завдання правничих професій у повоєнний час – захистити права та свободи громадян та забезпечити покарання винних у разі порушення таких прав, що могло статися як у період воєнного стану, але не було відразу зафіксоване через військові події, так і в післявоєнний період.

Після війни громадянам потрібна буде правнича допомога за широким колом питань. До них можна віднести визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, компенсація за пошкоджене чи втрачене майно, соціальне забезпечення військовослужбовців та їхніх сімей, юридична допомога переселенцям та біженцям, встановлення фактів, що мають юридичне значення, післявоєнні кримінальні справи, як-от державна зрада, шпигунство, дезертирство, мародерство, а також питання в галузі трудового, господарського (зокрема зовнішньоекономічна діяльність), міграційного права, права соціального забезпечення та ін.

Не менш важливе значення для правників, можна сказати одне з найважливіших, посяде в повоєнний час міжнародне право, зокрема європейське право, з огляду на приватноправові та публічно-правові зміни всередині та ззовні нашої держави. Юристи зі знанням законодавства різних держав будуть мати можливість захищати права громадян України поза межами нашої держави, розробляти правовий механізм виплати репарацій Україні, представляти інтереси України на міжнародній арені, у різноманітних міжнародних організаціях, на міжнародному трибуналі, що, безумовно, допоможе повоєнній розбудові України й становленню її як демократичної європейської держави.

Крім юридичних знань, професійному юристові в повоєнний період треба мати багато особистих якостей, які неодмінно знадобляться під час здійснення своєї діяльності. Такими якостями, зокрема є критичне мислення, стресостійкість, мобільність, аналітичні здібності, готовність до понаднормової роботи, швидкість оброблення інформації та прийняття правильного рішення, високий рівень професійної культури та дотримання професійно-етичних правил поведінки. Юрист має пильно слідкувати за змінами в законодавстві, які неодмінно будуть з'являтися після закінчення воєнного стану та повернення суспільства до мирного життя, вивчати, аналізувати ці зміни та застосовувати їх на практиці.

Окрім цього, за наявності можливостей та часу правникові варто вже сьогодні освоїти суміжні професії та здобути нові знання, наприклад, в IT-праві, адже наука та технології непинно рухаються вперед, унаслідок чого виникають нові права та свободи громадян в інформаційній сфері та, відповідно, нові правопорушення. Можна почати займатися викладацькою діяльністю,

аби долучитися до підготовки нових спеціалістів-правників, або спробувати себе в ролі медіатора, адже після війни та великих втрат людського потенціалу державі вкрай необхідні будуть професіонали в різних сферах життя суспільства. Працівникам юридичної сфери, та і всім громадянам у принципі, треба починати вивчення іноземних мов, зокрема англійської, бо вже зараз на законодавчому рівні пропонується офіційно закріпити статус англійської мови як однієї з мов міжнародного спілкування. Особливо важливо це для юристів, які планують опанувати міжнародне право.

Отже, професія юриста, без сумніву, буде однією із найпотрібніших професій у післявоєнній Україні, тому чинним та майбутнім юристам уже сьогодні потрібно не тільки орієнтуватися в тих галузях права, які будуть необхідні для відновлення держави після війни та задоволення потреб суспільства, а ще й опановувати суміжні професії, накопичувати практичний досвід у правничій сфері, розвивати мовні здібності, удосконалювати свої професійні навички, аби допомогти державі та суспільству відновити нормальне життя.

2.2. Тема: «Чи можна перемогти у війні, не обмежуючи права людини?»

2.2.1. Есе К. Артеменко

*Ксенія АРТЕМЕНКО,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Чи можна перемогти у війні, не обмежуючи права людини?

Новий виклик, який постав перед Україною є питання про обмеження прав людини під час війни. Тому виникає дилема між досягненням військових цілей, забезпеченням національної безпеки та захисту територіальної цілісності зі збереженням принципів прав людини.

Відповідно до певних обмежень прав людини не можна оминати ст.15 Європейської Конвенції з прав людини, де зазначені ті права, які не дозволяють відступу: право на життя, заборони катувань, nullum crimen, nulla poena sine lege, non bis in idem [1].

Історичний екскурс у цю тему дає змогу дослідити певні події, де розкривається питання застосування ст. 15. Так, справа «Хассан проти Об'єднаного Королівства», де Велика Британія не застосовувала ст.15, але Суд визнав її фактичною стороною збройного конфлікту, а тому вона мала право на інтернавання [2]. Справа «Лоулесс проти Ірландії» 1961 р. [3], «Ірландія проти Сполученого Королівства» 1978 р. [4], «А. та інші проти Сполученого Королівства» 2009 р. та ін. [5].

Щодо України, то вона неодноразово вже відступала від зобов'язань – не лише від державних норм (Конституції України), а також і міжнародних (Загальна декларація прав людини, МПГПП, ЄКПЛ), повідомлення до Генсека ООН були у 2015 році та 2022 році. Відповідно до заяви 2022 року було зазначено про обмеження прав громадян, зокрема щодо права на свобо-

ду думки й слова, таємниці листування, вільного пересування, втручання в особисте та сімейне життя, права на збирання мітингів, права на розпорядження своєю власністю [6].

У цій темі хотілося би детальніше розкрити обмеження такого права, як свобода слова. Дійсно, під час збройних конфліктів багато країн порушували питання про право на доступ до інформації, свободу слова та преси. Інколи це було механізмом задля приховання «неприємних новин», що могло підірвати підтримку народу. Наприклад, прийняття Закону про шпигунство президентом Вудро Вільсоном 1917 року, який був описаний як «відвертий наступ на свободи Першої поправки». Конгрес прийняв поправку до Закону про шпигунство – так званий Закон про заколот 1918 року – який ще більше порушував свободи Першої поправки [7]. Тому чи дійсно обмеження права свободи слова під час війни несе негативний внесок у суспільстві чи є пропорційним захисту держави?

У статті 20 МПГПП згадується заборона на пропаганду війни та будь-які виступи на користь національної чи іншої ненависті, яка є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, до того ж у ст.17 ЄКПЛ вказано про заборону зловживання гарантованих прав людині, зокрема правом на свободу вираження [8]. Відповідно до ст. 10 ЄКПЛ щодо обмеження свободи слова таке втручання держави дозволено тільки, якщо це несе легітимну мету, передбачено законом та необхідно в демократичному суспільстві.

Відповідно до нашого законодавства, у ч.3 ст. 33 КУ [9] зазначено про обмеження цього права заради збереження національної безпеки та територіальної цілісності. Через сьгоднішній збройний конфлікт є заборона фільмування та фотографування доріг загального користування, об'єктів інфраструктури, блокпостів, укріплень тощо.

Цікавою також є окрема думка КСУ В. В. Лемака в Рішенні КСУ від 6 квітня 2022 року №1-рп(II)/2022, де було зазначено про акумулювання індивідуальних прав та свобод громадянина публічним інтересом, тобто державним [10]. Таке обмеження свободи та прав відбувається через збереження інших – на захист найбільш засадничих прав і свобод, які зазначені у ст. 3 КУ. «Перебалансування» публічного інтересу над індивідуальним – це обмеження заради функціонування цілісної держави та підтримання конституційного порядку, що є справою всього Українського народу та функцією держави (ст. 17 КУ).

На мою думку, пропорційне та легальне за метою обмеження прав та свобод людини та громадянина є безальтернативно доцільним рішенням перед

загрозою для конституційного ладу та держави в цілому. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України викликало обґрунтоване та необхідне запровадження обмежень прав та свобод людини.

Окрім обмежень мають бути й гарантії надання інформації. Так, уже давно незалежна журналістика визнається як четверта влада держав. Але під час війни журналісти також потребують захисту. З 24 лютого 2022 року по 2024 рік вбито 70 журналістів, з яких 10 загинули під час виконання професійних обов'язків, а 60 як учасники бойових дій чи внаслідок російських обстрілів або катувань [11].

Відповідно до періоду збройного конфлікту МГП є *lex specialis* щодо міжнародного права прав людини. Категорія журналістів не має окремого правового статусу в МГП – вони користуються загальним захистом для цивільного населення [12]. Тому в МГП є конкретні 2 норми про представників преси, зокрема це п.4 ст. 4А Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (ЖК III) (де є визначення воєнних кореспондентів) та ст. 79 Додаткового протоколу (ДП 1, 1979 року) (зазначені заходи захисту журналістів). Українське законодавство також захищає журналістів, зокрема встановлено низку спеціальних складів злочинів задля посилення гарантій законної діяльності журналіста (ст.345-1 КК, ст.347-1 КК, ст. 349-1 КК та ін.) [13].

Захист прав журналістів у міжнародному гуманітарному праві є важливою складовою гарантування свободи слова та доступу до інформації в умовах війни. Нам необхідно продовжувати фіксування воєнних злочинів щодо журналістів, а також ефективно впроваджувати міжнародні норми задля забезпечення безпеки журналістів.

Підсумовуючи, право на свободу слова є одним з основоположних, фундаментальних прав людини, яке гарантується в кожній демократичній державі. Але, зважаючи на надзвичайні ситуації, збройні конфлікти або війну, воно може бути обмежене, якщо воно є необхідним задля захисту національної та громадської безпеки, територіальної цілісності держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інформаційний бюлетень – Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Вересень 2020. URL: <https://rm.coe.int/factsheet-derogation-in-time-of-emergency/1680a2868e> (дата звернення 17.02.2024).
2. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. / О. В. Сенаторова. – Київ: ФОП Голембовська О.О. – 208 с.

3. Рішення ЄСПЛ від 01.07.1961 у справі “Lawless v. Ireland”, заява № 332/57. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57518%22%7D>] (дата звернення 17.02.2024).
4. Рішення ЄСПЛ від 18.01.1978 у справі “Ireland v. the United Kingdom”, заява №5310/71. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57506%22%7D>] (дата звернення 17.02.2024).
5. Рішення ЄСПЛ від 19.02.2009 у справі “A. and Others v. the United Kingdom”, заява №3455/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22003-2638619-2883392%22%7D>] (дата звернення 17.02.2024).
6. Богатир В. Хронологія відступу від зобов’язань під час війни. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciv/hronologiya-vidstupu-vid-zobovyazan-pid-chas-vijni-.html> (дата звернення 17.02.2024).
7. David L. Hudson Jr. Free speech during wartime. 2023. URL: <https://firstamendment.mtsu.edu/article/free-speech-during-wartime/> (дата звернення: 17.02.2024).
8. Свобода вираження поглядів. Міжнародні стандарти, практика Європейського суду з прав людини і національне законодавство України в умовах воєнного стану. Огляд правових підходів. Серія: Свобода слова і національна безпека. – Київ: УНЦПД, 2022. – 25 с.
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 17.02.2024).
10. Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) : Окрема думка; Конституційний Суд від 06.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na01d710-22#Text> (дата звернення: 17.02.2024).
11. Список загиблих журналістів. Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/infographics/spysok-zagybylyh-zhurnalistiv-i45958> (дата звернення: 18.02.2024).
12. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів / М.М. Гнатівський, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель. – 2-ге вид., доповн. – Одеса : Фенікс, 2015. – 92 с.
13. Приглушені голоси: право на свободу слова в умовах збройного конфлікту на сході України / О. А. Біда, А. Б. Блага, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич; за заг. ред. А. П. Бущенко / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., КИТ, 2015. – 60 с.: іл.

2.2.2. Есе А. Кузьменко

*Аліса КУЗЬМЕНКО,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Чи можна перемогти у війні, не обмежуючи права людини?

*«Де закони можуть бути порушені
під приводом загального порятунку,
там немає конституції»*

Ніколя Мальбранш

24 лютого. День, коли одна частина українців прокинулися від звуків вибухів, а інша – від тривожних дзвінків рідних, які несли вісті про початок повномасштабного наступу російської федерації. День, коли указом Президента України був уведений воєнний стан, тривалістю вже понад 730 днів. Комендантська година, обмеження свободи пересування, особливий режим в'їзду-виїзду, заборона проведення виборів та внесення змін до Конституції – усі ці заходи, колись асоційовані з режимами, далекими від демократії, стали неодмінною частиною нової реальності українців. Зараз ці обмеження вже не здаються чимось новим, вони стали звичною частиною нашого життя.

Усе це є особливостями введення правового режиму «воєнного стану», який передбачає розширення повноважень державних органів на протидію обмеженню конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. У ситуації, що виходить за межі звичайного життя, дії, які під час мирного часу могли б уважатися порушенням прав і свобод або перевищенням владних повноважень, набувають легітимного характеру за умов воєнного стану.

Чи означає це, що влада отримує карт-бланш на порушення прав людини? Ладна піддавати жорстоким тортурам ворогів та пригнічувати несанкціонованим контролем своє населення? Переслідувати журналістів або політичних супротивників? Національні та міжнародні нормативні акти встановлюють строгі межі щодо цього, забезпечуючи, щоб навіть у найскладніших умовах абсолютні права людини та громадянина залишалися захищеними.

Важливо, щоб дії уряду відповідали принципам законності, необхідності, доцільності та були пропорційні цілям, яких вимагає ситуація.

Замість того, щоб витратити обмежений простір цього есе на детальний перелік усіх міжнародних та національних документів, що нормативно регулюють обмеження прав і свобод людини в певних умовах, дозвольте нам розглянути альтернативний сценарій, якого вимагає тематика цього есе, – країна, у якій в умовах війни, права людини залишаються повністю недоторканими. Це означає, що недоторканність приватного життя, свобода пересування, вільне висловлення думок, право на освіту, право на страйк, і навіть право на підприємницьку діяльність залишаються повністю недоторканими, попри воєнний стан.

У нашому уявному світі країна А зіткнулася з військовою агресією з боку країни Б. Попри серйозну загрозу своїй національній безпеці, уряд країни А не вводить воєнний стан та не застосовує звичайні обмеження прав та свобод. Так, уряд дозволяє проведення мирних зібрань та вільний обмін інформацією, включно з критикою дій уряду. Засоби масової інформації продовжують працювати без цензури, надаючи громадськості об'єктивну інформацію про хід війни та її наслідки. Уряд також зберігає можливість вільного пересування для своїх громадян. Навчання в освітніх закладах не припиняється ні на секунду. Не вводяться обмеження щодо ведення бізнесу. Які наслідки будуть у таких дій? Так, звичайно, підтримка прав та свобод може посилити внутрішню підтримку уряду та віру в демократичні ідеали, що особливо важливо в часи кризи. Відсутність обмежень може сприяти зміцненню відчуття спільноти та національної єдності, оскільки громадяни відчують, що їхні права та свободи захищені. Однак, цей ідеалістичний сценарій швидко зустрічає свою протилежність у вигляді суворої реальності, як-от сприятливі умови для шпигунства, диверсій чи терористичних атак, поширення дезінформації та ворожої пропаганди, труднощі в мобілізації ресурсів, особливо людських, та забезпечення оперативної безпеки, розповсюдження паніки та страху серед населення через потік неконтрольованої інформації про війну тощо.

Тож, на прикладі нашої ситуації, чи переваги залишення всіх прав та свобод громадян у звичному обсязі перевищують небезпеки та ризики такої ситуації? Думаю, відповідь очевидна.

Треба підкреслити, що обговорення не стосується обмежень абсолютних прав, як-от заборона на катування чи рабство. Також не зачіпаються права та свободи, визначені в статті 64 Конституції України. Порушення цих фундаментальних прав було б недопустимим відхиленням від принципів між-

народного та національного права. Також у межах поставленого питання ми говоримо виключно про обмеження права людини під час використання механізмів передбачених міжнародними конвенціями та національними нормативно-правовими актами. Ми розділяємо це поняття та поняття «порушення прав людини», яке відбувається, коли держава або індивіди діють у спосіб, що незаконно інтерферує з основоположними правами та свободами людини, які гарантовані національним або міжнародним правом.

Саме обмеження прав людини слугують «необхідним злом» для захисту національної безпеки та територіальної цілісності. За тієї умови, що уряд дотримується принципів необхідності, доцільності та законності. Це означає, що будь-яке обмеження прав та свобод має бути чітко обґрунтованим і спрямованим на досягнення конкретних, законних цілей, як-от захист від зовнішніх агресій або внутрішніх загроз, і не повинно перевищувати межі, необхідні для досягнення цих цілей. Повинні бути відсутні надмірні або не виправдані обмеження, заходи мають відповідати рівню загрози та небезпеки. Обмеження повинні бути чіткими, доступними та зрозумілими. Тільки під час виконання цих умов уряд демонструє свою відданість збереженню демократичних цінностей та прав людини, навіть у найскладніших умовах.

Тож, чи можливо перемогти у війні, не обмежуючи права людини? Оскільки суспільство доволі неоднозначно ставиться до визначення поняття «перемога», я би переформулювала запитання: чи можливо під час війни не обмежувати права людини? Так, можливо. Чи потрібно обирати цей шлях? Ні, не потрібно. Війна створює екстраординарні обставини, що вимагають екстраординарних заходів, впровадити які іноді можливо лише звуживши коло прав і свобод людини. Також відсутність впровадження обмежень може стати поштовхом до систематичних порушень прав. Чи можливо під час війни не порушувати права людини? Це вже питання для іншого есе.

*Борис ЧАЙКА,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки*

Чи можна перемогти у війні, не обмежуючи права людини?

Право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність житла, право на свободу пересування, право на вільний вибір місця проживання, право на свободу думки й слова, право на житло, право на працю... Цей список можна продовжувати довго. Усі ці слова, проте, можна звести до спільного знаменника – права людини. Це комплекс свобод, вольностей і юридичних можливостей, які гарантовані конкретній фізичній особі, лише на підставі того, що вона є людиною. Права людини виконують роль фундаментальної основи, яка забезпечує функціонування людства, Homo Sapiens, як злагодженої системи. Це наріжний камінь, на якому базується побудова цивілізованого суспільства. Важливо також розуміти, що права та свободи людини не є абсолютними. Так чи інакше, хочемо ми того чи ні, бувають випадки, коли права людини обмежуються. У глобальному масштабі яскравим прикладом подібного є війна. Згідно з Конституцією України, в умовах війни (зокрема в умовах дії правового режиму воєнного стану) можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини. Але чи виправданими є такі обмеження? Чи необхідним є штучний, тимчасовий, дискомфорт для населення задля перемоги у війні? Моя думка тут однозначна – так. Здобути перемогу у війні без обмежень прав людини, у тому чи іншому вигляді, неможливо. Надалі я спробую навести аргументи на користь цієї позиції.

Насамперед хотілося би звернутися до світової історії. Яскравим прикладом того, коли внаслідок часткового обмеження прав людини були досягнуті значні успіхи у війні, є внутрішня політика Великобританії в Другій світовій (1939-1945). Наприклад, примусова евакуація людей із прибережних територій. Прибережні території на півдні Великобританії були під постійною загрозою авіаційних атак німецьких бомбардувальників. Подібні атаки, якщо їм не запобігти, приносили величезну кількість жертв та руйну. Уряд Великобританії знайшов спосіб протидіяти цій небезпеці, запрова-

дивши примусову евакуацію всіх жителів з прибережних районів. Де факто, це є обмеженням права на свободу пересування (В Україні це право закріплене в ст. 33 Конституції). Але таке обмеження допомогло зберегти значну кількість життів. А, як ми знаємо, у цивілізованій, правовій державі людина й людське життя є найвищою цінністю.

Натомість є також інший історичний приклад, який стосується обмеження прав людини. А точніше, приклад відсутності вкрай необхідного в той момент обмеження – що призвело до негативних наслідків. Це поразка США під час війни у В'єтнамі (1959-1975). Після Другої світової США були найрозвиненішою економікою й вважали свої збройні сили такими ж всемогутніми. Однак армія Північного В'єтнаму здобула перемогу над військовою машиною США. На це була низка причин, починаючи від корумпованості південнов'єтнамського уряду (союзника США), закінчуючи недооцінкою сил В'єтнаму та перевагою партизанської тактики. Проте, однією з ключових причин поразки було те, що уряд США не зважився на обмеження права на свободу слова та на обмеження права громадян проводити мітинги та демонстрації (в Україні ці обидва права закріплені в ст. 34 та 39 Конституції). Американські ЗМІ, у піковий момент війни, коли з обох сторін уже були залучені значні людські та фінансові ресурси, почали висвітлювати всі події війни, усі деталі. Почали нав'язуватися наративи, що США вже близькі до поразки, що вже величезна кількість втрат, що постійно відбуваються воєнні злочини тощо. Дещо із цього було правдою, хоча й перебільшеною в гіршу сторону. Подібні новини поступово почали розгойдувати внутрішню ситуацію в країні, населення активно стало виступати проти війни. Почалися регулярні антивоєнні демонстрації, бунти. Зародився культ пацифікації (якраз у період війни у В'єтнамі з'явилася субкультура хіпі). У результаті США вивели свої війська, і комуністична диктатура північного В'єтнаму здобула перемогу. 30 квітня 1975 року відбулося падіння Сайгону, столиці південного В'єтнаму. Примітно те, що США ще мали достатню кількість запасів та військ, і цілком могла згодом вести війну далі, аж до капітуляції комуністів. Проте цілковита втрата підтримки суспільства зробила свою справу. Демократія зазнала поразки.

Приклад війни у В'єтнамі є дуже дискусійним, адже для Сполучених Штатів не було великої необхідності вступати в бойові дії. Але коли війна вже розпочалася, уже не грають роль причини та передумови, й обмеження певних прав громадян є виграшною стратегією.

Повернімось до сьогоднішнього дня. 24 лютого 2022 року росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. Одразу ж в Україні був введений право-

вий режим воєнного стану. Я вже зазначав вище, що під час дії воєнного стану допускаються обмеження певних прав людини (відповідно до статті 64 Конституції). Можемо по черзі розібратись, які саме права громадян на сьогодні обмежуються через війну, і чи мають такі обмеження радше позитивний чи негативний відтінок у контексті перемоги у війні. (Варто також розуміти, що ми подивимось лише на «штучні» обмеження прав, які встановлюються з ініціативи державних органів. Під час війни є права людей, які обмежуються самі собою, через сам факт бойових дій. Наприклад право на життя, право на честь та гідність).

1. Право на вільний вибір місця проживання. З початку війни одразу почало бути обмеженим право вільний вибір місця проживання. Це проявляється, по-перше, в тому, що осіб, які проживають у зоні бойових дій, можуть примусово евакуювати з їхніх домівок. Також стало можливим примусове відчуження майна громадян для потреб оборони. Без примусової евакуації з небезпечних районів (згадати хоча б Бахмут чи Авдіївку) однозначно буде велика кількість жертв людей. А без примусового відчуження майна на користь сил оборони, оборона буде менш ефективною, ніж могла б бути.
2. Право на свободу пересування. Одне з найбільших обмежень із початку війни. Сюди можна віднести: введення комендантської години, встановлення блокпостів між населеними пунктами, заборону військовозобов'язаним чоловікам покидати країну. Суспільство часто є незадоволеним через обмеження права на свободу пересування. Проте подібні обмеження є вкрай ефективними. Комендантська година покликана забезпечити безпеку людей, встановити контроль за пересуванням людей вночі, і запобігти діяльності ДРГ. Заборона чоловікам призовного віку покидати країну є дискусійним запитанням. Але для перемоги у війні вона є доцільною, адже таким чином збільшується мобілізаційний ресурс та зберігається економічний потенціал.
3. Право на свободу слова, право на доступ до інформації. Вводиться цензура на публікації та трансляції. Це допомагає запобігти поширенню дезінформації, ворожих ІПСО та пропаганди. Із цією метою, зокрема, забороняється діяльність проросійських партій та ЗМІ. Подібні кроки допомагають сформувавши правильне інформаційне поле та нівелюють вплив ворожої ідеології.
4. Право на мирні зібрання. Корисність та сприятливість обмеження цього права є одними з найочевидніших. На жаль, уже не раз були випадки влучання ворожих ракет у скупчення людей, що призводило до трагічних наслідків.

5. Право на працю. Частково обмеженим є і право на працю. Зокрема, мобілізація людей для потреб оборони позбавляє їх можливості звичним для себе способом вести життєдіяльність. Ходити на оплачувану роботу. Проте війна задає свої умови, зокрема з'являється необхідність мобілізації (за потреби). Тому обмеження цього права також є виправданим.

Є й інші права людей, які обмежуються під час війни в Україні. Перемога у війні неможлива без обмеження прав людини. А навіть якщо допустити, що не обмежуючи жодних прав, можна здобути перемогу у війні – це буде з набагато більшими втратами та набагато менш ефективно. Обмеження є необхідними, якщо ставити за мету максимально швидко перемогти у війні. Важливо також зазначити, що подібні обмеження є тимчасовими, і після закінчення бойових дій права людей повинні бути поновлені.

Отже, я вважаю, що перемогти у війні без обмеження прав людини неможливо. Головне для держави – знайти баланс між пріоритетністю перемоги та збереженням прав населення.

ДЖЕРЕЛА

1. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Права_людини *Текстові збіги: право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу віросповідання, право на право на свободу думки і слова.*
2. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pravo-na-pratsyu-v-umovah-voyennogo-stanu> *Текстові збіги: право на працю; в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини.*
3. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-65102977> *Текстові збіги: Після Другої світової США були найрозвиненішою економікою й вважали свої збройні сили такими ж всемогутніми.*
4. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/3242/yaki-prava-gromadyan-ne-mozutobmezuvatis-pid-cas-vojenного-stanu> *Текстові збіги: є його гідність, поводженню чи покаранню. КУ вказано, що в умовах воєнного або надзвичайного стану.*
5. URL: <https://newscast.com.ua/news/415003> *Текстові збіги: Після Другої світової США були найрозвиненішою економікою й вважали свої збройні сили такими ж всемогутніми. Після Другої світової США були найрозвиненішою економікою й вважали свої збройні сили такими ж всемогутніми.*
6. URL: <https://newscast.com.ua/news/415008> *Текстові збіги: Після Другої світової США були найрозвиненішою економікою й вважали свої збройні сили такими ж всемогутніми.*
7. URL: https://vue.gov.ua/Права_людини *Текстові збіги: право на волю; свободу та особисту недоторканність; право на недоторканність житла.*

2.3. Тема: «Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?»

2.3.1. Есе Н. Лисичиної

Надія ЛИСИЧИНА,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Чи є війна доказом неефективності міжнародного права?

*Вторгнення росії в Україну
залишається кричущим порушенням
міжнародного права.¹*

Олаф Шольц

Оленівка, ядерний тероризм, підрих Каховської ГЕС, авіаудар по маріупольському пологовому будинку, сексуальне насильство, Азовсталь, Бучанська трагедія, незаконне вивезення дітей із території України, масові вбивства в Ізюмі, знищення українських населених пунктів, трагедія на залізничному вокзалі в Краматорську, ракетний удар по ТЦ в Кременчуку, удари по критичній інфраструктурі, руйнування культурних цінностей, блокада українських портів... На початку 2024 року Human Rights Watch оцінила загальну кількість жертв серед цивільного населення в Маріуполі принаймні в 8 тис. осіб², але це, ймовірно, лише вершина айсберга. З 24.02.2022 до 12.02.2023 УВКПЛ зафіксувало 18 955 загиблих серед цивільного населення в Україні³.

Як після такого можна вірити в ефективність міжнародного гуманітарного права? Де було міжнародне право, коли розпочалася війна? Мабуть, воно

1 <https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/putin-bears-responsibility-for-war-crimes-in-ukraine-scholz.html>

2 <https://www.hrw.org/feature/russia-ukraine-war-mariupol/report>

3 <https://www.ohchr.org/en/news/2023/02/ukraine-civilian-casualty-update-13-february-2023>

не працює! Так, ми дійсно можемо часто чути саме такі висновки й навіть частково вірити в них, але міжнародне право завжди було в середовищі ви-кликів, зокрема, зараз перед потребою дотримання норм МПП можна виді-лити такі:

- несправедливість збройного конфлікту (порушення принципів *ius ad bellum* та вчинення злочину агресії ворогом);
- масовість вчинення воєнних злочинів РФ, систематичні порушення МПП;
- неоднорідність та різний кругозір як у середовищі військових сил, так і загалом серед цивільного населення.

Як це вирішується? І чому все-таки варто дотримуватися МПП:

- Узагальнення цінностей (норми МПП відображають цінності, за які бореться Україна. Потрібно не забувати, що ми серед цивілізованих країн світу, у яких на першому місці – цінність людського життя, демократії та свободи).
- Позитивний імідж та міжнародна допомога (невже країни та між-народні організації допомагають Україні лише тому, що їм просто подобається Україна? Звичайно, пес Патрон і рожева панاما ста-ли відомі у світі, але без розуміння того, що Україна дотримується норм МПП та не порушує МП, жодна країна не стала б на бік нашої держави).
- Повернення з полону та відсутність відповідальності. (Медійність та світовий розголос допомагають обміну полоненими. Міжнародна аудиторія прискіпливо ставиться до фото і відео, які навіть просто з'являються в соціальних мережах. Ми живемо у світі, який в онлай-ні може одразу транслювати навіть події на полі бою, тому не варто підставляти командирів, адже порушення норм МПП – це колектив-на відповідальність. Концепція «добро-зло» працює, не дозволяймо Україні перейти не на той бік).

Навіть якщо ми дотримуємось норм МПП, все-таки відчуття, що МП не пра-цює, залишається. Невже це дійсно так?

Росію виключили з Ради Європи⁴ та інших міжнародних організацій. Го-ловною формою вигнання та засудження стала система безпрецедентних

⁴ <https://www.coe.int/en/web/portal/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe>

економічних санкцій⁵, які супроводжуються озброєнням України іноземними партнерами⁶. Після вето росії в Раді Безпеки резолюція «Єдність заради миру» була передана на розгляд Генеральної Асамблеї. Переважною більшістю голосів війну було засуджено⁷. ГА ООН також схвалила механізм репарацій для компенсації Україні завданих збитків від росії⁸.

Держави, що підтримують Україну, стають на бік країни, яка діє справедливо та юридично правильно. Право на самооборону, закріплене в статті 51 Статуту ООН⁹, дозволяє країні застосовувати силу у відповідь на збройний напад. Крім того, надання зброї та іншої допомоги країні, яка захищається від незаконного збройного конфлікту та дотримується МГП, є абсолютно законним, на відміну від підтримки протиправних дій росії.

Через 2 дні після початку повномасштабного вторгнення, 26 лютого, Україна звернулася до МС ООН, ініціюючи провадження проти росії¹⁰. МС ООН зобов'язав Росію негайно припинити війну¹¹. Лише через 4 дні після початку вторгнення, 28 лютого, прокурор МКС Карім Хан оголосив про намір розпочати розслідування¹². 17 березня 2023 року МКС видав ордери на арешт В. Путіна і М. Львової-Белової¹³. Росія стала ізольованою на міжнародній арені, а російські лідери будуть притягнуті до відповідальності за воєнні злочини.

Також ЄСПЛ розглядає міждержавні справи України проти росії щодо систематичних порушень рф ЄКПЛ у Криму, починаючи з лютого 2014 року, включно з переведенням «засуджених» на територію росії та звинуваченням у переслідуванні «політичних в'язнів», а також у Луганській та Донецькій областях та загалом після повномасштабного вторгнення в Україну.

Міжнародне право – це не пастка, а щит, що захищає мир і справедливість. І зараз, коли світ стикається з безпрецедентною агресією, його роль стає ще

5 <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/>

6 <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>

7 <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113152>

8 <https://news.un.org/en/story/2022/11/1130587>

9 <https://legal.un.org/repertory/art51.shtml>

10 <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220227-APP-01-00-EN.pdf>

11 <https://www.icj-cij.org/case/182>

12 <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening>

13 <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>

більш важливою. Реакція на порушення росією, хоча не призвела до припинення міжнародного збройного конфлікту, але стала сигналом, що такі дії мають наслідки в міжнародній системі. Цей сигнал адресований не лише росії, але й будь-якій державі, що розглядає можливість аналогічного вторгнення в майбутньому.

Післявоєнна міжнародна спільнота зовсім інакше ставиться до збройних конфліктів, їхня заборона виникла як реакція на беззаконну практику. Навіть зі спорадичними порушеннями (наприклад, незаконне вторгнення США до Іраку в 2003 році¹⁴), принципи МП залишаються ефективними. Сучасний правовий порядок, що ґрунтується на забороні війни, існує, навіть якщо іноді цей принцип порушується.

Росія та Україна є сторонами чотирьох Женевських конвенцій 1949 року та ДП I, який передбачає усталені правила щодо убезпечення цивільного населення та цивільних об'єктів від наслідків бойових дій. Україна й росія є учасниками низки регіональних і міжнародних договорів із прав людини, зокрема ЄКПЛ, МПГПП, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання, які визначають гарантії основних прав комбатантів і цивільного населення відповідно до МГП. Крім того, у статті 34 ДП I зазначено, що необхідно постійно захищати, підтримувати та полегшувати доступ до місць поховань. У таких конфліктах, як на Балканах та в Карабасі, держави та неурядові організації відреагували на вимогу МГП ідентифікувати зниклих безвісти, оновити записи та оприлюднити інформацію¹⁵.

МП вміє знаходити винних та карати, наприклад, Домініку Онгвену було висунуто 61 пункт звинувачень у злочинах проти людяності та воєнних злочинах, скоєних після 1 липня 2002 року, переважно на півночі Уганди¹⁶. Томас Лубанга, колишній президент Союзу патріотів Конго, був визнаний винним у воєнних злочинах (вербуванні та призові дітей віком до 15 років і використанні їх для активної участі в бойових діях)¹⁷. Під час першого міжнародного судового процесу, що стосується руйнування історичних та

14 United States/United Kingdom, Conduct of the 2003 War in Iraq. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/united-statesunited-kingdom-conduct-2003-war-iraq>, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ihl_in_iraq_conflict.pdf

15 Paul Strauch, Jus ex bello and international humanitarian law: states' obligations when withdrawing from armed conflict, 102 Int'l Rev. Red Cross 923 (2020).

16 Ongwen Case. The Prosecutor v. Dominic Ongwen

17 Situation in the Democratic Republic of the Congo. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo

релігійних пам'яток, Аль-Махді сам визнав вину¹⁸. У 2011 році Полін Ніра-масугуко, колишня міністерка в справах сім'ї та покращення становища жінок Руанди, стала першою жінкою, засудженою за геноцид у міжнародному кримінальному процесі, і першою жінкою, засудженою за згвалтування як злочину проти людяності¹⁹. У справі «The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze» Фердинанд Нахімана та Жан-Боско Бараягвіа були звинувачені в створенні та керівництві радіостанцією RTLM, яка пропагувала етнічну ворожнечу та закликала до винищення тутсі. Під час Токійського трибуналу обвинувачення висунули 29 представникам керівництва Японії. Також попри критику тривалості, наприклад, Нюрнберзького процесу чи Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, тривалість судових процесів може слугувати лише як показник розвитку МП, що стає більш живим і практичним. Це дозволяє більш досконало вивчати докази та факти скоєння правопорушень.

Перевірка ефективності МП визначається не тим, чи порушують норми міжнародного права, а реакцією на ці порушення. Невже ККУ взагалі не працює? Кримінальне судочинство втратило свою ефективність? Ні. Але ж люди продовжують грабувати та вбивати. Чомусь у такі моменти ми одразу згадуємо лише правові наслідки для злочинців, які мають на меті не лише покарати винну особу, але й утримати інших від вчинення порушень у майбутньому. Чому ми не звинувачуємо всю правову систему в неефективності, коли переходимо на червоне світло чи загалом порушуємо ПДР, керуючи автомобілем?

Для того, щоб зрозуміти, чи війна – це доказ неефективності МП, ми повинні дивитися не лише на те, чи порушив ворог норми МП (що росія, безумовно, зробила), але й на наслідки, з якими зіткнулась рф, почавши повномасштабне вторгнення, чи не так?

18 The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi

19 <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09612025.2023.2197795>

*Гліб МИХАЙЛИК,
Запорізький інститут економіки
та інформаційних технологій*

Війна – як доказ неефективності міжнародного права. Вирок чи стимул

Достеменно невідомо, коли сформувалися перші початки міжнародного права. Але ми можемо стверджувати, що міжнародне право – це насамперед процес, який тривав, триває і буде тривати надалі. Історично міжнародне право було покликане врегульовувати міждержавні процеси, які мають досить широкий спектр: торгівля, мореплавство, відносини щодо підданства чи громадянства. Але з початком ХІХ століття, основним питанням, яке люди намагалися врегулювати через міжнародне право, стала війна. З кожним десятиліттям після індустріалізації війни ставали дедалі кривавішими: введення військових повинностей, створення ще більш смертоносної зброї та зброї масового вбивства. Апогеєм усього цього стали дві Світові війни. Саме після цих двох конфліктів та мільйонів втрачених життів у розумінні звичайних людей закріпилась чітке розуміння: міжнародне право – це ліки від війни. Це розуміння переросло в запит і вперше ми змогли створити стійкі міжнародні структури, як-от ООН. Уперше на міжнародному рівні були проголошені права та свободи людей.

Але люди, які справді повірили в «ніколи знову», невдовзі відчули гнітюче почуття розпачу. Одразу після створення ООН почалася Холодна війна. Корея, В'єтнам, Афганістан. За ними Близький схід та Латинська Америка. Африка ледь не щорічно стикається з новими війнами. І вже у 2014 році, не встигнувши разом відсвяткувати перемогу демократизації, як цей розпач відчули і ми, українці. Уже тоді у світі з'явилися сумніви в ефективності міжнародного права. Але всі ці сумніви були розвіяні 24 лютого 2022 року, коли країна, член Ради Безпеки ООН, відкрито почала агресію проти іншої країни. Крім того, країна-агресор мала укладені міжнародні гарантії про визнання та захист суверенітету держави, на яку вона підступно напала.

Саме після цього ми, українці, на власному досвіді зрозуміли – міжнародне право неефективне у вирішенні військових конфліктів. Це розуміння отри-

мали й інші держави, які до цього ще мали вагання. Але найнебезпечнішим виявилось не те, що ми жили до цього, плекаючи марні надії на дієвість міжнародного права. Найнебезпечнішим виявилось те, що просто зараз ми починаємо стикатися з тотальною зневірою в міжнародне право. Проявам цього є різка критика міжнародних організацій, зокрема й ООН. Уже зараз ця критика іноді доходить до запитань: «а навіщо нам взагалі ООН, якщо вона – не діє?».

Таке невдоволення людей можливо зрозуміти. З кожним роком усе більша кількість людей стикається з кризами через війни. Це насамперед жертви активних бойових дій, але також і ті, хто стикаються з кризами, які війна породжує: кризи біженців та продовольства. До того ж люди мають право критикувати ООН та інші міжнародні організації, які брали на себе за мету та обов'язок підтримання миру та сталого розвитку завдяки міжнародному праву. Ми маємо право на критику неефективних аспектів міжнародного права та процесу їх реалізації. Іноді це навіть корисно. Але ми аж ніяк не маємо зневірюватися та відмовлятися від загально наявної концепції міжнародного права. Саме тотальна зневіра в потенціал міжнародного права, у свій час, прискорила Другу світову війну. Тоді держави, члени Ліги Націй, вирішили покладатись на власні сили, і замість можливої стратегії реформації Ліги Націй та засудження незаконних дії Німеччини та Італії, обрали неефективну стратегію «пацифікації».

Саме тому ми не маємо категорично відкидати наявне міжнародне право та міжнародні організації. Але ми маємо якнайшвидше почати виправляти ті аспекти міжнародного права, які виявилися неефективними та загрозовими для людства. Перед тим, як перейти до методології розв'язання цих проблем, важливо зазначити таке. Зараз світ перебуває в достатньо напруженому стані. Це добре демонструється через аналогію проекту «Годинник Судного дня», який уже другий рік стоїть за 90 секунд до півночі (яка символізує глобальну катастрофу). Саме тому будь-яке рішення, яке ми будемо приймати повинно бути збалансованим: у жодному разі не радикальним, оскільки це може остаточно зруйнувати міжнародний правопорядок. Але й без гаяння дорогоцінного часу на непотрібні «бюрократичні проблеми».

Почнемо з того, що нам треба «підготувати» міжнародне право до необхідних та виважених змін. По-перше, міжнародне право повинно стати більш відкритим до змін. Це насамперед стосується установ, що мають право створювати та вносити такі зміни. ООН та інші міжнародні організації є достатньо формалізованими й іноді це заважає їм виправляти прогалини міжнародного права. Можливо, для розв'язання цієї проблеми, треба переглянути

повноваження ООН та інших міжнародних установ, щоб їхні можливості збігалися з їхніми цілями – підтримкою міжнародного правопорядку. І по-друге, треба запровадити популяризацію вивчення міжнародного права. Це треба робити для того, щоб створювати нові кадри, які б вносили в цю галузь «нове бачення». Особливо корисно буде залучати до такого вивчення людей, які безпосередньо стикнулись із наслідками конфліктів, причинами яких слугує неефективність міжнародного права.

Лише після того, як міжнародне право буде готове до опрацювань проблемних моментів, ми можемо діяти. І саме тут для нас, як для українців, відкривається широке вікно можливостей. По-перше, ми особисто зіткнулися з жахом великої війни, що беззаперечно породжує в кожному з нас бажання справедливого завершення цієї агресії. По-друге, з початком повномасштабної війни Україна та українці отримали можливість говорити й бути почутими у світі. І по-третє, за увесь час агресії ми змогли відстежити неефективності міжнародного права в конкретних аспектах.

Саме через ці три фактори Україна може стати авангардом дипломатії задля вдосконалення міжнародного права і розв'язання проблеми військових конфліктів (насамперед – у самій Україні, а потім – і за її межами). Тому перше, що ми маємо почати робити як українці: чітко визначити проблеми, які передували та потурали агресії проти нас та запропонувати практичні рішення. Далі трохи прикладів. Ми зіткнулися з проблемою, коли агресором є член Радбезу ООН. Це дає країні-агресору право на вето, що унеможливає будь-які дії ООН, спрямовані на припинення цієї агресії або проти країни-агресора. Для розв'язання цієї проблеми можемо запропонувати таке: створення незалежної комісії (або суду), яка за певний строк (до 30 дні), аналізуючи конфлікт, доказово знаходила би, хто є агресор, і якщо такий агресор є член Радбезу ООН, то на час скоєння агресії та до виплати компенсації за неї, така країна – втрачає право вето. Іншою проблемою для нас став імунітет очільників держави-агресора від кримінального переслідування Міжнародного кримінального суду. Тут так само треба запровадити зміни, щоб такий імунітет зникав у разі, якщо ці очільники або діячі причетні до вчинення воєнних злочинів чи злочинів проти людяності.

Також нам треба запропонувати доопрацювання частини міжнародного права, якими країна-агресор прикривала або виправдовувала свою агресію. Тут питання стоїть не про самі ці норми, а про їхнє застосування, щоб їхнє використання було доведеним та необхідним. Ми маємо робити такі напрацювання та пропонувати їх до внесення на міжнародних майданчиках. Ми також маємо бути терплячими, оскільки такі зміни не будуть мит-

тево вноситись. Але нам слід почати хоча б із введення таких напрацювань у європейській спільності. Зараз у Європі, на жаль, також існують конфлікти (але нещастя не в активній формі). Проте нашою остаточною ціллю стане створення ефективного міжнародного права, яке зможе попереджувати та припиняти війни в будь-яких куточках світу.

На жаль, місця не дуже багато, і є що сказати ще. Але головною думкою є те, що: так, міжнародне право зараз неефективне. Але це аж ніяк не привід опускати руки, а навпаки – робити все можливе, щоб створити оновлене та ефективне міжнародне право. І хто, як не ми – правники, маємо нести в собі це пекуче бажання – вдосконалити цю галузь права задля миру, справедливості та свободи.

2.4. Тема: «Правова допомога ворогу України: юридичні та етичні кордони»

2.4.1. Есе А. Шевчук

*Анна ШЕВЧУК,
Національний університет
«Острозька академія»*

Правова допомога ворогу України: юридичні та етичні кордони

*«Ти повинен був боротися зі злом,
а не стати на його сторону»*

Відома цитата зі світового бестселера «Зоряні війни» сьогодні як ніколи доречно описує становище, в якому опинилися захисники після початку повномасштабної війни.

До 24 лютого 2022 року питання відповідальності громадян росії чи безпосередньо самої федерації розглядалося лише в площині міжнародного законодавства або на рівні національних судів без чіткого окреслення, як-от у справі №760/25146/20. Рішенням від 05 жовтня 2021 року Солом'янським районним судом міста Києва задоволено позов про відшкодування моральної шкоди та вирішено стягнути з російської федерації 600 000, 00 гривень. Очевидно, що тут постає непросто питання щодо процесу виконання цього рішення. Комплексно проаналізувавши судову практику, можна дійти висновку, що більшість подібних рішень не виконувались у зв'язку з відсутністю необхідного механізму стягнення.

У період із 2014 по 2022 роки практично не було конкретних осіб, які могли понести відповідальність за вчинені воєнні злочини, а тому все судочинство оберталося навколо загального суб'єкта – російської федерації. Або ж ймовірні злочинці перебували поза межами України, що знову-таки унеможливило виконання основного завдання покарання, визначеного

статтею 50 КК України. Отже, прийняті українськими судами рішення фактично не створювали жодних юридичних наслідків ні для федерації, ні для її громадян.

Повномасштабна війна швидко перенесла основну арену подій до самого центру держави. Було порушено норми міжнародного права, національного законодавства та здійснено безліч воєнних злочинів: від вбивства та катування цивільного населення до застосування забороненої зброї. Згодом лінія фронту змінилася, але непорушним залишився той факт, що громадянами російської федерації досі вчиняють воєнні злочини.

Усі вищезгадані події призвели до одного – з'явилися реальні особи, які можуть понести відповідальність за вчинені ними дії. Для громадян, не пов'язаних із юриспруденцією, новий військовополонений виглядає як ще один крок до перемоги. Проте, аналогічного не можна сказати про адвокатів, адже кожен військовий злочинець – морально-правова дилема з вкрапленнями тиску суспільства та обов'язку професійної діяльності. Захисники опинилися на роздоріжжі, де одна дорога – це виконання своєї роботи та гарантування підсудним права на справедливий суд, а інша – внутрішня боротьба людських почуттів.

Процес досудового розслідування та судового розгляду справи регулюється положенням КПК України. Відповідно до глави 3 до вказаного нормативно-правового акту підозрюваний, обвинувачений, їхні законні представники, засуджений та виправданий належать до сторони захисту. Сюди ж належить і захисник, тобто адвокат, якому належить захищати та відстоювати права вказаних осіб. Положеннями статті 52 КПК України визначені випадки обов'язкової участі захисника до яких, зокрема, належить вчинення особливо тяжких злочинів.

З вказаного випливає, що під час розгляду справ щодо вчинення громадянами російської федерації злочинів на території України участь захисника є обов'язковою. Це підкріплюється п. с) ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, у якому визначено таке: кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Підсудні мають право самостійно обрати адвоката, але тут постає питання коштів та простої відсутності бажання в захисників працювати з особами, яких вони сприймають як ворогів, та які, можливо, ще декілька днів тому

чинили злочини. Тому можна дійти логічного висновку, що в більшості випадків, такі особи забезпечуються державними адвокатами.

Вказані вище норми породжують двосторонню дію. Якщо в особи є право на державного захисника, то в такого адвоката є обов'язок надати допомогу. Звичайно, адвокат завжди може написати відмову (наприклад: відсутність потрібної кваліфікації) або ж скласти правовий висновок, у якому зазначить про розбіжність його поглядів із думкою підзахисного щодо обраного методу захисту. Проте, це лише призведе до того, що особі нададуть іншого адвоката.

Основні засади міжнародного законодавства пропагують рівність та гуманізм. Ці дві гарантії змушують стирати статус «громадянин російської федерації» та замінювати його на «підсудний», тобто особа, щодо якої розглядається справа в суді.

Відповідно до ст. 55 Конституції України права й свободи людини і громадянина захищаються судом. Прочитавши всі пункти вказаної статті, можна помітити особливість – слово «кожен» повторюється 5 разів та наявне у всіх частинах. Тобто право на захист гарантовано кожному, незалежно від релігії, політичних переконань, нації тощо. А тому громадяни російської федерації теж наділені таким правом.

Підсумовуючи вище вказане, можна сказати, що громадяни російської федерації, яких судять на території України, мають таке саме право на захист, як і громадяни України.

Відповідно до ст. 47 КПК України обов'язком адвоката, як захисника, є використати передбачені законом механізми та засоби, націлені на забезпечення свобод, інтересів і прав підозрюваного, обвинуваченого. Крім того, адвокат зобов'язаний з'ясовувати обставини, які спростовують провину підзахисного, пом'якшують або виключають покладену на нього відповідальність

Іншими словами, захисник має дослідити справу, об'єктивно, без будь-яких упереджень, оцінити всі її обставини, та зробити все можливе для того, щоб забезпечити законне дотримання свобод, інтересів та прав підсудного. У більшості випадків особа хоче уникнути покарання за свої вчинки, залишитися на свободі, а в нашій ситуації – на додаток до всього повернутися додому. Тому особа, яка стає захисником у справах щодо воєнних злочинів громадян росії, має перш за все усвідомлювати свій професійний обов'язок.

Найскладніше в цьому всьому – розглянути ситуацію саме через призму права та професії адвоката, відкинувши своє внутрішнє я. Тут і з'являється

друга складова, яка становить сукупність моральних та етичних норм особистості.

Моральна складова набагато складніша, її можна розглядати з внутрішньої сторони, тобто ставлення самого захисника до обов'язку захищати воєнно-го злочинця, та зовнішньої – суспільства.

Адвокат, як і будь-який громадянин України, зазнав змін життя після повномасштабного вторгнення. Не виключено, що він міг втратити житло, когось із рідних чи близьких, зазнати будь-яких інших втрат тощо. У такому разі до клієнта, який, по суті, внутрішньо сприймається як ворог, адвокат не зможе ставитися неупереджено, робити об'єктивний аналіз обставин справи й тим більше обстоювати його в суді. І заперечувати протилежне – це те саме, що перекреслити усю людську психологію.

Якщо ж захисник переборов своє «Я» та обрав участь захисника, не варто забувати про тих, хто нас оточує. Якщо громадянин України, нехай і під час судового розгляду, стане захисником громадянина російської федерації, це спричинить обурення в суспільства. Адже, зі сторони інших громадян це буде виглядати аналогічно державній зраді. Тому потрібно розуміти, що побороти внутрішні сумніви недостатньо – варто пам'ятати про тиск суспільства.

Потрібно зауважити, що такий тиск буде здійснюватися і на суддів, які розглядають подібні справи. Доволі часто можна почути вислови «а що там ще потрібно доводити», «чому таке легке покарання» тощо. Українське суспільство робить і так не прості справи ще складнішими як для захисника підсудного, так і для інших учасників кримінального провадження.

Саме тому на початку есе я навела цитату із зоряних війн. Захисник потрібне для того, щоб забезпечити здійснення правосуддя, проте в такій категорії справ він фактично виглядає як зрадник.

Я вважаю, що розгляд зазначеної категорії справ потрібно винести на міжнародний рівень. Адже саме за такої умови з'явиться можливість забезпечити підсудного адвокатом, який має таке саме громадянство як він. Таке рішення не гарантує об'єктивізму захисника, проте воно гарантує те, що він використає всі можливі засоби та механізми для захисту свого клієнта.

Ще один варіант розв'язання такої проблеми – залучати адвоката будь-якої іншої держави. Проте, тут постає питання механізму втілення цього в реальність: де будуть шукати такого адвоката, на яких умовах він буде працювати, чи буде ця робота оплачувана, як він буде орієнтуватися в українському процесуальному законодавстві тощо.

Одне можна сказати точно – на цей момент у нас виникла непроста ситуація. Це стосується як війни, так і всіх її наслідків. Проте, ми маємо розуміти, що громадяни російської федерації теж люди, і мають ті самі права. Вони мають право на захист, захисника та можливість обстоювати себе, власні свободи та інтереси в суді. Позбавляти їх цього права, порушувати українське та міжнародне законодавство – стати нічим не краще росії. Якщо вони чинять протиправні дії, не значить, що ми маємо ставати подібними до них. Навпаки, зараз наше завдання показати світу, що ми гуманніші, людяніші та не дивлячись ні на що, керуємося розумністю та справедливістю. Адже лише порядком можна подолати хаос.

2.5. Тема: «Доброчесність у юридичній професії: усвідомлена потреба чи карго-культ?»

2.5.1. Есе В. Біленкової

*Валерія БІЛЕНКОВА,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Доброчесність у юридичній професії: усвідомлена потреба чи карго-культ?

Серед суспільства є усталеною думка щодо юристів, як людей із дзеркально-чистою репутацією, без права на помилку, та тих, що відповідають образу борців за справедливість. Певний еталон, якому має відповідати правник виник у соціумі, як на мене, з двох підстав: для задоволення потреби в довірі й аби підтримувати статусність цієї професії.

Яскравим прикладом таких вимог для юристів усіх сфер діяльності – суддів, прокурорів, адвокатів – є етичні правила, що диктують вектор поведінки, якого варто дотримуватися насамперед у професійній діяльності, водночас не забуваючи, що вийшовши з місця роботи, ти все ще несеш титул правника та вагу обраного шляху. Та з якою метою, і для вирішення яких завдань такі правила були закріплені?

Спершу, для забезпечення довіри людей до правника. Звісно, коли особа звертається за правовою допомогою до адвоката, їй важливо бути впевненою в доброчесності обраного представника, щоб довіряти його методам роботи. До того, ми всі люди й перш за все ми сприймаємо юриста як особистість, оцінюємо його людські якості: чесність, принциповість, неупередженість. Щодо державних провідників у юридичній професії – прокурорів і суддів, то довіра до такої категорії наступників Феміди полягає не лише у прихильності до них, як суб'єктів здійснення повноважень, але як і до представників держави загалом.

Із цього випливають такі завдання, які, як на мене, варто об'єднати – підтримка престижу професії та встановлення єдності правової системи. Якщо продовжувати розкривати саме прокурорів та суддів, то перед ними стоїть першочергове завдання – не очорнити в очах суспільства цілком усю систему правосуддя держави. Ми бачимо настрої народу щодо справедливості на неупередженості винесених рішень суддями, чи наскільки чесно прокурор застосовує докази в ході обвинувачення.

Тим паче, коли перед нами постають викриті корупційні схеми цієї категорії правників.

Тобто від кожної дії «державного» юриста залежить не тільки репутація професії, яку він представляє, але й України в цілому.

Щодо адвокатів, то з їхньою прихильністю в суспільстві прямо пов'язана успішність діяльності. Тут мова не лише про «сарафанне радіо», яке може як позитивно, так і негативно вплинути на перебіг професійного шляху, але й про ставлення суспільства до адвокатів загалом. Чи він просто отримує кошти, але виконає роботу не якісно? Чи буде відданий справі та до останнього, дотримуючись законних механізмів, захищатиме права та інтереси клієнта?

Етичні норми, правила, принципи стосуються не лише взаємин правник-клієнт, представник-особа, але й внутрішнього професійного середовища. Можна порівняти з бізнесом, а саме: бізнес будується на стосунках. Так і кар'єрний рух юриста, так чи інакше, передбачає взаємодію з колегами. І від того, як ти зарекомендуєш себе в професійному середовищі, буде залежати твій розвиток.

До прикладу, якщо будуть ходити чутки, що ти є хабарником, то не будуть сприймати тебе серйозно, адже завжди можна «домовитись». У разі, якщо ти неодноразово нехтував, скажімо, процесуальним законом, підставляючи інших, то ніхто не хотітиме мати з тобою справу. Чи, узяти до прикладу, менш «серйозні» діяння: є усталеною про тебе думка, що ти є підлабузником, і хто б не був на керівній посаді в умовній установі – прокуратура чи адвокатська компанія – ти завжди будеш прогинатися під нього, тобто відсутній внутрішній стрижень, власна думка, принципи. У результаті, про повагу в колективі можна забути.

Отже, доброчесність, як набір якостей юриста, є основною засадою професійної діяльності. Без встановлених меж, норм поведінки правника, уся система постає під ударом: як осуду суспільства, так і доцільності існування як такої. Тож обираючи цю професію: судді, прокурора чи адвоката, завжди

потрібно пам'ятати, що ти репрезентуєш не лише себе, як особистість, а й увесь фах. І від того, як ти себе поводиш, які цінності в роботі сповідуєш, залежить і твій власний розвиток як правника, і розквіт такої галузі праці, такої статусної професії – юрист.

2.6. Тема: «Чи на часі концепція правосуддя перехідного періоду в розпал війни?»

2.6.1. Есе Д. Анохіної

*Дар'я АНОХІНА,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

Чи на часі концепція правосуддя перехідного періоду в розпал війни?

*Планування – це перенесення
майбутнього в сучасність.*

Майк Венс

Не готуючись, ви готуетесь до невдачі.

Бенджамін Франклін

Це питання, у тій чи іншій формі, наразі постає не тільки перед юристами та фахівцями інших профілів, а й перед суспільством загалом. А чи не зарано ми починаємо планувати як нам жити й працювати у повоєнній Україні? Інші цілком логічно пропонують: зараз краще зосередити всі наші зусилля для прискорення настання перемоги, й тільки після цього заглядати в майбутню відбудову. Але чи насправді повоєнний період у настільки віддаленому майбутньому як нам інколи здається? Варто сказати, що й це есе, імовірно, не дасть читачу готових відповідей. Насамперед цей твір – це роздум який, на сподівання автора, якщо не переконає, то принаймні допоможе читачу знайти власні відповіді на поставлені запитання.

Насамперед доцільно пояснити, що мається на увазі під поняттям «перехідне правосуддя». За своєю природою це одночасно і стан, і процес чи, імовірно, ціла низка процесів, що спрямовані на встановлення справедливості й досягнення примирення зі «спадщиною великомасштабного минулого конфлікту»¹. Втім, не дивлячись на назву концепції, поставлені цілі дося-

гаються не лише правовими інструментами. Це пояснюється насамперед широким спектром питань, які перехідне правосуддя має вирішувати:

- притягнення до відповідальності як інструмент відновлення справедливості та забезпечення принципу невідворотності покарання;
- визнання правочинів та документів, укладених на їх виконання за законом держави-окупанта (зокрема, вироблення механізму щодо вироків, винесених на окупованих у минулому територіях);
- відшкодування шкоди потерпілим від злочинів, робота над компенсаційними процедурами, репарації;
- доцільність створення окремих органів для виконання відповідних функцій (трибунали, комісії з примирення);
- збирання фактів і збереження архівів;
- інституційні реформи та інше¹.

Така кількість проблемних аспектів лише підкреслює, наскільки глибокими та всеосяжними є процеси, що власне і складають перехідне правосуддя. Робота над ними вимагає не лише ресурсів, але й часу. З урахуванням цієї потреби, перші напрацювання почалися задовго до повномасштабного вторгнення, ще у 2014 році. Їх ознаменував законопроект «Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей» №5082, який, втім, не набрав чинності. Він передбачав звільнення осіб від кримінальної відповідальності за вчинення діяння, що містять ознаки злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, з 22 лютого 2014 р. по день набрання чинності цим Законом². Відтак, уже на той момент стало цілком зрозуміло, що для забезпечення нормального існування країни надалі, варто починати працювати над тим, щоб дати відповіді населенню щодо того, у якому напрямку збирається рухатися держава.

Безперечно, одне з першочергових завдань, яке стоїть перед владою – це продемонструвати правову визначеність, якої не вистачає тим, хто залишився на окупованих територіях. Який статус чекає на цих людей, якщо вони будуть реінтегровані в українське суспільство? Чи буде держава пере-

1 OHCHR: Transitional justice and human rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/transitional-justice>

2 Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей : Законопроект від 16.09.2014 №5082. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52183

слідувати їх за співпрацю із владою держави-окупанта? Що взагалі вважається співпрацею, яка тягне за собою кримінальну відповідальність, а яка співпраця є неминучою для виживання на цих територіях? Щодо деяких особливо болючих аспектів держава має визначитися із позицією якомога швидше, дати зрозуміти українським громадянам на ТОТ, що про їхню долю в Україні піклуються вже зараз, а не чекати закінчення війни, коли люди не будуть знати, куди саме вони повертаються і чого їм чекати.

Деяке розуміння внесли зміни до Кримінального кодексу України, зокрема, стаття 111-1 про колабораційну діяльність. Здебільшого позитивною динамікою є те, що розглядається не лише варіант кримінальної відповідальності у вигляді позбавлення волі та штрафів.

Оцінюються також і такі інструменти як амністія (яка і була з певними обмеженнями покладена в базу вищезгаданого законопроекту №5082) та люстрація (наприклад, передбачене статтею 55 Кримінального кодексу України позбавлення права обіймати певні посади, у зв'язку із вчиненням діяння, що підпадає під поняття колабораційної діяльності)³. Хоча і доцільно зауважити, що не досить послідовним є співвідношення між люстрацією та кримінальним переслідуванням, зокрема, можливість застосування люстраційної процедури як додаткового покарання, про що також зауважила Венеціанська Комісія у своєму висновку⁴.

Втім, повертаючись до аспекту кримінальної відповідальності, треба згадати, що ми вже звертали увагу на те, що окрім часу для виконання поставлених завдань потрібні ще й ресурси, які, на жаль, є скінченними. Неможливо уявити собі ту кількість кримінальних проваджень, які мають бути відкриті за фактом співпраці із владою держави-окупанта, якщо брати до уваги широке тлумачення такої співпраці, а ще більше неможливо зрозуміти, яку користь вони принесуть державі та її населенню.

Звісно, кримінальне судочинство не обмежується внутрішньодержавним рівнем, тому на момент перенесемо нашу увагу на рівень вище національних механізмів. Так, одним із напрямів роботи й процесом перехідного

3 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12>

4 Проміжний висновок щодо Закону «Про очищення влади» № 788/2014. Схвалений Венеціанською Комісією на її 101-й Пленарній сесії (Венеція, 12-13 грудня 2014 року), п. 97. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)044-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)044-ukr)

правосуддя, який одразу постає перед нами, є притягнення до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людства, геноцид та агресію. Зокрема, мається на увазі роль Міжнародного кримінального суду та діяльність зі створення спеціального трибуналу за злочин агресії проти України.

Це лише частина проблем, які потребують нашої (у більшості випадків негайної) уваги. Відтак перед Україною постає непросте завдання, яке полягає у виборі правильних інструментів та виробленні гнучких підходів до їхнього вирішення. Варто також розуміти та акцентувати головні цілі цього завдання – це насамперед відновлення стану справедливості й довіри громадян до нашої влади, чим і мають визначатися основні напрямки роботи. Враховуючи вищезазначені цілі, зрозумілою стає одна проста істина – працювати над відповідними механізмами після закінчення війни буде вже пізно. Адже, як казав Малкольм Ікс: «Майбутнє належить тим, хто готується до нього сьогодні».

Єлизавета ЄМЕЦЬ,
Державний торговельно-економічний університет

Чи на часі концепція правосуддя перехідного періоду в розпал війни?

Війни є досить актуальними на сьогодні й тут виникає питання про те, як можна гарантувати справедливість і відновити правовий порядок, коли суспільство потерпає від численних порушень прав людини, масових злочинів та загалом, коли беззаконня стає буденною справою. Концепція правосуддя перехідного періоду є одним зі способів владнати ситуацію. Тому концепція є досить актуальним, але водночас дискусійним питанням, яке потребує детального вивчення.

Для початку необхідно з'ясувати сутність «перехідного правосуддя», а також історичне підґрунтя цієї концепції. Важливе значення для становлення КППП¹ має діяльність Міжамериканської комісії з прав людини, а саме рішення в справі Веласкес Родрігес проти Гондурасу (1988 р.). Саме в ній суд уперше встановив принцип, коли держави були зобов'язані не лише відшкодувати шкоду, але й проаналізувати причини початку воєнного конфлікту. Такий обов'язок мав перешкодити в майбутньому виникненню порушень прав людини. Сама концепція почала формуватися внаслідок демократизації Східної Європи та Латинської Америки в 1980-ті роки².

Тобто, можна сказати, що перехідне правосуддя – це комплекс заходів/способів/механізмів, за допомогою яких держави реагують на збройні конфлікти/війни, щоб здолати всі наслідки порушень гуманітарного права, що мали місце в минулому. Фактично «перехідне правосуддя» є перехідною ланкою від стану масових порушень прав людини до стану миру та стабільності.

У контексті сучасності війна в Україні, яка почалася ще в 2014 році – це жак-

1 Концепція правосуддя перехідного періоду.

2 Правосуддя перехідного періоду в Україні: механізми та перспективи – Українська Гельсінська спілка з прав людини. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-ukrajini-mehanizmyta-perspektyvy/>.

лива трагедія для нашого суспільства. Це війна, яка несе за собою численні людські жертви та руйнування. На всі ті звірства, які скоїли-скоюють-і будуть скоювати російські солдати, не можна просто закрити очі. Винні мають бути притягнуті до відповідальності! Жертви мають отримати компенсацію та допомогу! Говорячи про доцільність перехідного правосуддя, виникає думка про те, що зараз, коли фактично люди виживають і борються за свою незалежність, ця концепція, як то кажуть «не на часі». Але є інша сторона медалі – адже вона [концепція] має надзвичайно важливе значення для майбутнього держави. Перехідне правосуддя – це не тільки про притягнення злочинців до відповідальності чи виплату компенсацій, але й про побудову мирного суспільства.

Отже, розпочну з аргументів «за». Найперше й найголовніше, що забезпечить перехідне правосуддя – це справедливість та правопорядок. Военні злочини та злочини проти людяності не можуть залишитися безкарними. Звичайно, у розпал війни цього може бути дещо складно досягнути, оскільки злочинів багато: неймовірний обсяг справ для судового переслідування, війна може ускладнити процес збирання доказів, встановлення осіб злочинців. В аспекті війни в Україні, «станом на 25 квітня 2023 року до судів надійшло 952 кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку. Водночас уже зареєстровано понад 80 тис. злочинів агресії та воєнних злочинів, скоєних у період повномасштабного вторгнення рф»³. Щодня українська влада фіксує приблизно 160 воєнних злочинів, вчинених російськими військами на території України. Кожен із них – порушення законів ведення війни, обстріли, викрадення, тортури, розстріли цивільних, сексуальне насильство⁴.

По-друге, поряд із забезпеченням справедливості (основним засобом досягнення якої є покарання злочинців), перехідне правосуддя запобігає виникненню конфлікту в майбутньому. На думку Н. Сатохіна, однією із найголовніших гарантій запобігання повторного порушення в майбутньому є повне й ефективне забезпечення права на встановлення правди⁵. «Право

3 Завдяки однаковому розумінню норм міжнародних конвенцій вдасться правильно кваліфікувати дії російських загарбників і притягнути їх до відповідальності. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1415802/>

4 Голос Америки «Тисячі нових справ про воєнні злочини». Що за рік вдалося зробити у досягненні справедливості? Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/voynni-zlochyny-rik-dosyahnenni-spravedlyvosti/32749456.html>

5 Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. – К.: «ПУМЕС», 2017. – 592 с. ISBN 978-966-97584-3-9

на правду» походить із міжнародного гуманітарного права, зокрема положення Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів про право сімей знати про долю своїх родичів (особи, що зникли безвісти, та померлі); Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (стаття 24).

По-третє, відновлення довіри до правосуддя та державних органів. Зокрема це проявляється через: а) розслідування та притягнення до відповідальності злочинців; б) проведення реформ у сфері юстиції, а також в інших органах (наприклад, реформи націлені на зміцнення незалежності суддів, онлайн-моніторинг судових справ); в) забезпечення прозорості в роботі правосуддя; і г) на мою думку, найголовніше – залучення суспільства до миротворчого процесу та втілення механізмів концепції перехідного правосуддя.

Для того, щоб зробити якісні висновки, варто також розглянути проблематичні аспекти проведення перехідного правосуддя в розпал війни. Ось деякі з них.

Як зазначалося вище, проведення концепції перехідного правосуддя є досить складним процесом. Це зокрема стосується і збору доказів, який ускладнений веденням бойових дій; місця злочинів можуть бути недоступні чи зруйновані. Іншим аспектом складності може бути нестача ресурсів та кадрів для проведення розслідування. А також безпека суддів, прокурорів, слідчих ставиться під сумнів: можуть стати мішенню для помсти (погрози, напади чи навіть вбивства).

Наступний момент, який пов'язаний із попереднім – це досить великі витрати. Фінансування може бути недостатньо в умовах війни. Все-таки, пріоритетами є оборона, гуманітарна допомога.

І, звісно, можливість зростання напруги. Це може бути спричинено відсутністю довіри до судових органів, гостре прагнення помсти, політичні маніпуляції, які в подальшому можуть призвести навіть до громадянської війни.

Отже, концепція перехідного правосуддя в розпал війни з одного боку може бути цінним інструментом для відновлення справедливості, миру та стабільності. І, одночасно, спричинити численні виклики, які обтяжують реалізацію найголовнішого завдання КППП, а саме відновлення довіри до системи правосуддя та забезпечення, щоб ті, хто порушує міжнародні норми та права людини під час конфліктів, каралися згідно із законом. Зваживши всі переваги та недоліки, я можу зробити висновок про те, що все-таки пе-

рехідне правосуддя – це не розплата за злочини, це встановлення справедливості та будівництва кращого майбутнього для держави. Щодо України, то війна триває, і коли вона закінчиться, нікому не відомо, але вже зараз варто задумуватися про те, як ми будемо жити після неї. Я вважаю, ПП⁶ є досить важливим важелем для цього, тому варто вже сьогодні реалізувати елементи концепції: фіксування злочинів, реформування органів, які відповідають за ПП, залучення міжнародної спільноти. Наприкінці, хочу наголосити на важливому моменті, про який згадувала Нела Поробіч-Ісакович, а саме про те, щоб КППП дала позитивні результати, варто заручитися підтримкою політичних структур та органів законодавчої та виконавчої влади. І що найголовніше, така підтримка в жодному разі не має політизувати цей процес, а навпаки забезпечити контроль та відповідальність⁷.

6 Перехідне правосуддя.

7 Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. – К.: «РУМЕС», 2017. – 592 с. ISBN 978-966-97584-3-9

Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ) – найбільша асоціація правозахисних організацій України. Спілка об'єднує 26 правозахисних недержавних організацій. Метою діяльності УГСПЛ є захист прав людини.

